

Revista de Dret Històric Català [Societat Catalana d'Estudis Jurídics], vol. 17 (2018), p. 11-58

ISSN (ed. impresa): 1578-5300 / ISSN (ed. digital): 2014-0010

<http://revistes.iec.cat/index.php/RDHC> / DOI: 10.2436/20.3004.01.112

A PROPÒSIT DE LES TEORIES DE LA CREACIÓ DE LA CORONA D'ARAGÓ MITJANÇANT EL *CASAMIENTO EN CASA* I L'EXTINCIÓ DEL LLINATGE BARCELONÍ EL 1137

Cristian Palomo

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

El text fa una exposició de les tesis historiogràfiques revisionistes sobre l'arranjament del 1137 entre el rei Ramir II d'Aragó i el comte Ramon Berenguer IV de Barcelona. La primera tesi defensa que la donació de la infanta Peronella i el regne d'Aragó per part del rei al comte no fou tal cosa, sinó unes esposalles que es produïren en el marc de la institució del dret privat aragonès anomenada *casamiento en casa*, la qual comportà el sotmetiment del comte Ramon a Peronella. Aquesta teoria fou concebuda pel medievalista aragonès Antonio Ubieto Arteta, per la qual cosa hem trobat oportú exposar breument la seva trajectòria precedent en relació amb la temàtica catalana medieval, en què destaquen tesis controvertides sobre la llengua valenciana i sobre la conquesta i la repoblació cristiana del regne valencià. La segona teoria, que assumeix plenament la del *casamiento en casa*, considera l'afillament de Ramon Berenguer IV per part de Ramir II i l'extinció de la línia troncal del llinatge comtal barceloní. A continuació s'analitzen tant els fets com la documentació de l'època i la bibliografia recent sobre la temàtica. Finalment, es posen en relleu fil per randa les conclusions errònies i la manca de mètode científic d'ambdues tesis.

Paraules clau: Corona d'Aragó, Ramir II, Ramon Berenguer IV, Peronella, *casamiento en casa*.

A PROPÓSITO DE LAS TEORÍAS DE LA CREACIÓN DE LA CORONA DE ARAGÓN MEDIANTE EL *CASAMIENTO EN CASA* Y LA EXTINCIÓN DEL LINAJE BARCELONÉS EN 1137

Resumen

El texto hace una exposición de las tesis historiográficas revisionistas sobre el convenio de 1137 entre el rey Ramiro II de Aragón y el conde Ramon Berenguer IV de Barcelona. La primera tesis defiende que la donación de la infanta Peronella y el reino de Aragón por parte del rey al conde no fue tal cosa, sino unos esponsales que se produjeron en el marco de la institución del derecho privado aragonés llamada *casamiento en casa*, que comportó el some-

timiento del conde Ramon a Peronella. Esta teoría fue concebida por el medievalista aragonés Antonio Ubieto Arteta, por lo que hemos encontrado oportuno exponer brevemente su trayectoria precedente en relación con la temática catalana medieval, en que destacan tesis controvertidas sobre la lengua valenciana y sobre la conquista y la repoblación cristiana del reino valenciano. La segunda teoría, que asume plenamente la del casamiento en casa, considera el ahijamiento de Ramon Berenguer IV por parte de Ramiro II y la extinción de la línea troncal del linaje condal barcelonés. A continuación se analizan tanto los hechos como la documentación de la época y la bibliografía reciente sobre la temática. Finalmente, se ponen de relieve con detalle las conclusiones erróneas y la falta de método científico de ambas tesis.

Palabras clave: Corona de Aragón, Ramiro II, Ramon Berenguer IV, Peronella, casamiento en casa.

ABOUT THE THEORIES OF THE CREATION OF THE ARAGONESE CROWN
THROUGH THE *CASAMIENTO EN CASA* AND THE EXTINTION
OF THE BARCELONESE LINE IN 1137

Abstract

The text explains the historiographic thesis about the 1137 convention between King Ramiro II of Aragon and Count Ramon Berenguer IV of Barcelona. The first thesis supports the idea that the donation to the Count, of Peronella, the king's daughter, and the Aragonese kingdom by the king, were not so much a donation than a marriage that took place according to the aragonese private law called *casamiento en casa*, that comported the submission of Count Ramon to Peronella. This theory was conceived by the aragonese specialist in medieval history Antonio Ubieto Arteta, reason why we find it necessary to expose shortly his previous steps in relation to the Catalan medieval issue, in which there are controversial thesis about the Valencia language and conquest and the Cristian repopulation of the kingdom of Valencia. The second theory, that completely supports the *casamiento en casa*, considers the adoption of Ramon Berenguer IV by King Ramiro II and the extinction of the Barcelonese Count lineage branch. It goes on to analyze the facts and documents of the time and recent bibliography on the subject. Finally, it details the wrong conclusions and the lack of scientific method for both theses.

Keywords: Crown of Aragon, Ramiro II, Ramon Berenguer IV, Peronella, *casamiento en casa*.

SUR LES THÉORIES DE LA CRÉATION DE LA COURONNE D'ARAGON
PAR LE *CASAMIENTO EN CASA* ET L'EXTINCTION DE LA LIGNÉE
DE LA MAISON DE BARCELONE EN 1137

Résumé

Le texte présente les thèses historiographiques révisionnistes sur l'accord de 1137 signé par le roi Ramire II d'Aragon et le comte Raimond-Bérenger IV de Barcelone. La première

thèse soutient que le don de la main de l'infante Pétronille et du royaume d'Aragon par le roi au comte correspondait en réalité à des fiançailles prononcées dans le cadre de l'institution du droit privé aragonais dite du *casamiento en casa* (union dynastique), qui impliquait l'assujettissement du comte Raimond à Pétronille. Cette théorie fut développée par le médiéviste aragonais Antonio Ubieto Arteta, raison pour laquelle il nous a paru opportun d'exposer brièvement sa trajectoire antérieure en lien avec la thématique catalane médiévale, au cours de laquelle il a produit des thèses controversées sur la langue valencienne, la conquête et le repeuplement chrétien du royaume de Valence. La deuxième théorie, qui assume pleinement celle du *casamiento en casa*, considère l'adoption de Raimond-Bérenger IV par Ramire II et l'extinction de la ligne principale de la lignée de la maison de Barcelone. Sont ensuite analysés les faits et les documents de l'époque de même que la bibliographie récente relative à cette question. En dernier lieu, l'accent est porté avec force détails sur les conclusions erronées et l'absence de méthode scientifique des deux thèses.

Mots-clés: couronne d'Aragon, Ramire II, Raimond-Bérenger IV, Pétronille, *casamiento en casa*.

1. INTRODUCCIÓ

Fa poc més de dues dècades que alguns historiadors defensen que el llinatge català dels reis d'Aragó no ha existit mai, ja que el tronc central de l'estirp comtal barcelonina es va extingir a Barbastre l'11 d'agost de 1137,¹ just en l'acte inicial de creació de la monarquia composta per Aragó i Catalunya, que anomenem Corona d'Aragó. Aquesta concepció s'emmarca en un corrent historiogràfic revisionista d'alguns aspectes i fets clau de la història de la Corona d'Aragó, generat per una part de la historiografia aragonesa recelosa, si no directament contrària, de qualsevol preponderància barcelonina o catalana en la història política d'aquesta entitat pretèrita.

Un dels autors més destacats d'aquest corrent —ben segurament, el més rellevant en la darrera mitja centúria— fou el medievalista aragonès Antonio Ubieto Arteta (1923-1990).² Cèlebre catedràtic de les universitats de Santiago de Compostel·la, València i Saragossa, Ubieto defensà diverses tesis extremament polèmiques pel que fa a la història medieval de Catalunya, València i Aragó.

El primer grup de tesis al qual ens referim tracta de la conquesta i la repoblació cristiana i catalanoaragonesa del Regne de València, mentre que el segon tracta de l'ar-

1. Vegeu-ne una de les mostres més recents: «Jurídicamente, la Casa de Barcelona se subsumió en la de Aragón y de ahí el apellido de sus titulares en los siglos siguientes». Guillermo FATÁS, *Prontuario aragonés del Reino y la Corona de Aragón*, Saragossa, Cortes de Aragón, Parlamento, 2014, p. 87.

2. Vegeu més informació sobre la seva carrera a Gonzalo Vicente PASAMAR i Ignacio PEIRÓ, *Diccionario Akal de historiadores españoles contemporáneos*, Madrid, Akal, 2002, p. 641-642.

ranjament del 1137 entre el rei dels aragonesos i el comte dels barcelonins, que donà inici a la Corona d'Aragó.

En relació amb el tema valencià, el 1975 el professor Ubieto publicà el llibre *Orígenes del Reino de Valencia*, que fou ampliat fins a donar lloc a dos volums el 1979.³ L'obra defensava el marcadíssim predomini dels aragonesos —i àdhuc dels navarresos—, en detriment dels catalans, en la conquesta i la repoblació cristiana del Regne de València, tot i que, per a l'autor, tots junts eren una petitíssima minoria en un regne cristià habitat principalment per musulmans. Una població islàmica que, segons Ubieto, teòricament parlava una llengua romànica, la versió medieval del valencià actual, de manera que, per tant, el valencià i el català eren idiomes diferents.

A mode d'exemple, reproduïm algunes de les afirmacions d'Antonio Ubieto per tal que el lector pugui fer-se una idea de les seves tesis:

Se puede afirmar sin posibilidad de error que los idiomas hablados en el reino de Valencia actualmente no son producto de un fenómeno de reconquista por parte de Jaime I.⁴

I també:

Los musulmanes antes y en los momentos de la conquista por Jaime I eran bilingües, utilizando el árabe y el romance, lo que harían hasta finales del siglo xvi y posiblemente hasta la expulsión de los moriscos.⁵

Los que consideramos que la «lengua romance» hablada en el siglo xii en Valencia persistió durante todo el siglo xii y el xiii, desembocando en el «valenciano medieval». Sobre esa lengua actuarían en muy escasa incidencia las de los conquistadores, ya que —como he señalado en otra ocasión— el aumento de la población del reino de Valencia no llegó al 5% con la suma de las inmigraciones navarra, aragonesa y catalana. Y de esa inmigración posiblemente hay que atribuir a la primera una mitad y al conjunto de las dos últimas la otra, si bien la procedente de Navarra y Cataluña disminuyó hasta casi ser mínima a lo largo de los siglos xiv y xv.⁶

La inmigración catalana a finales del siglo xiv, durante la primera mitad del siglo xv y en las últimas décadas del siglo xx —única de momento estudiadas (sic)

3. Antonio UBIETO, *Orígenes del Reino de Valencia. Cuestiones cronológicas sobre su reconquista*, Saragossa, Anubar, 1981, 2 vol. (1a ed.: 1975).

4. Antonio UBIETO, *Orígenes del Reino de Valencia*, vol. I, p. 171-172.

5. Antonio UBIETO, *Orígenes del Reino de Valencia*, vol. I, p. 195.

6. Antonio UBIETO, *Orígenes del Reino de Valencia*, vol. II, p. 18.

con datos reales— permite asegurar que jamás la inmigración catalana ha supuesto cifras superiores al 5% del total de la inmigración, por dar una cifra alta. Y a su vez, la extracción social de su mayoría revela una capacidad cultural baja. [...] cuando se conocen los datos personales de esos inmigrados (tres marineros, dos tejedores y un «peraire») resulta un poco difícil de aceptar una suficiente influencia cultural sobre el idioma que se hablaba en la Valencia medieval. [...] falta de base documental la afirmación de que en Valencia se habla valenciano por la influencia de repobladores catalanes durante la Edad Media, habrá que buscar otras explicaciones a esa postura historiográfica. Sugiero las económicas, en épocas recientes.⁷

La conversión de los musulmanes que se quedaron en la ciudad [es refereix a València] fue muy rápida; y —por supuesto— no forzada, sino que se produjo de acuerdo con las circunstancias. Un paralelismo claro lo vivieron los valencianos de 1939. Recuérdese que las estadísticas de febrero de ese año podían asegurar que en Valencia no había cristianos. Pero al entrar en la ciudad las tropas franquistas las iglesias se llenaron y el número de cristianos se cifraba en el cien por ciento.

La persistencia de la masa de viejos pobladores [es refereix als musulmans] permite explicar el auge literario y cultural valenciano de los siglos xiv y xv, impensable para el reino de Aragón o los condados catalanes coetáneos.⁸

Amb la intenció de desacreditar els historiadors precedents, les conclusions dels quals contradiuen les seves, Ubierto no s'estigué de denigrar-los qualificant-los, *verbi gratia*, d'aficionats o d'ignorants interessats i subornats.⁹ I no només arremeté contra la historiografia, sinó que també vituperà les mateixes fonts històriques. El cas paradigmàtic és la *Crònica de Jaume I*, a qui Ubierto pretengué deixar per mentider per tal de justificar la seva visió.¹⁰

7. Antonio UBIERTO, *Orígenes del Reino de Valencia*, vol. II, p. 201-202. Els claudàtors són nostres.

8. Antonio UBIERTO, *Orígenes del Reino de Valencia*, vol. II, p. 256.

9. Antonio UBIERTO, *Orígenes del Reino de Valencia*, vol. II, p. 18, 28-29 i 202, entre d'altres.

10. El professor José Luis Villacañas remarcà que «los esfuerzos de Ubierto por dejar al rey por embustero son desde luego extraños», mentre que el professor Ernest Belenguier ens recorda que Ubierto arriba a qualificar el rei Jaume de «felón». Sobre la qüestió, Josep M. Salrach ha dit: «La particular lectura i anàlisi del *Llibre dels feits*, que confronta amb la documentació conservada, porta també Ubierto a acusar Jaume I de manipulador i mentider, i consegüentment a dubtar de la validesa d'aquesta crònica com a font històrica, un punt de vista que Robert I. Burns considera injustificat. Com diria Stefano Cingolani, amb les seves desqualificacions Ubierto empeny a prescindir d'una font que és segurament la millor per entendre la complexa personalitat del Conqueridor; la seva realitat i la projecció que volia donar de si mateix». Vegeu José Luis VILLACAÑAS, *Jaume I el Conquistador*, Madrid, Espasa-Calpe, 2003, p. 566, nota 4; Ernest BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009, p. 264-265; Josep Maria SALRACH, «Jaume I, una valoració del regnat», a *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement*, València, 2008, p. 11-12.

L'avaluació negativa dels historiadors experts en la temàtica medieval valenciana sobre la citada obra del doctor Ubieto ha estat abundosa i es perllonga fins als nostres dies. A continuació n'ofereixo una mostra. Els professors Carme Barceló Torres, Pedro López Elum (1944-2008) i Mateu Rodrigo Lizondo, membres del Departament d'Història Medieval de la Universitat de València, que el catedràtic aragonès havia dirigit durant molts anys, feren l'any 1980 una recensió del segon volum d'*Orígenes del reino de Valencia* en què realitzaren les apreciacions següents:

La tesis sobre la cual se vertebra toda la obra radica en negar el papel fundamental de Cataluña en la formación del reino de Valencia, tanto desde el punto de vista político y jurídico como desde el sociocultural y lingüístico [...]. Lo cierto es que la obra, sin ser una exposición metódica, se desenvuelve a través de determinados problemas, que el autor supone, aportando unas hipótesis que, en cualquier caso, se han desarrollado con una metodología muchas veces discutible y algunas totalmente inadmisibles. ¿Era necesario practicar un revisionismo tan desmedido?¹¹

L'any 1984 el professor valencià Ernest Belenguier, catedràtic d'Història Moderna, digué sobre el conjunt de l'obra:

La seua manifesta parcialitat no s'amaga darrere la denúncia que ell fa d'unes altres parcialitats. En aquest sentit, l'estudi històric s'enrareix, víctima de la passió, i el veritable historiador té l'obligació de denunciar aquestes manipulacions [...] allò que no puc silenciar ara és precisament les tesis anticatalanes que l'autor defensa en pro d'una visió de la Conquesta de València que, sota el pretext de voler ser fidel a les essències específicament valencianes, esdevé aragonesa. [...] el llibre fou un èxit de vendes. La seva constant voluntat de menystenir Catalunya en l'empresa de la Conquesta, en el repartiment de la capital del regne, en la seua incidència lingüística i cultural, era prou per tal d'assegurar-li un ampli ressò entre els ambients contraris a les idees més marcadament catalanes de Fuster.¹²

ment de *Jaume I*, vol. II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2013, p. 837-853, esp. p. 850.

11. Vegeu les citacions textuals a Carme BARCELÓ, Pedro LÓPEZ ELUM i Mateu RODRIGO LIZONDO, «Recensión de los *Orígenes del reino de Valencia*. *Cuestiones cronológicas sobre su reconquista*», *Hispania*, núm. 144 (1980), p. 208. Els claudàtors són nostres.

12. ERNEST BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, 2 vol., València, Eliseu Climent, 1984, vol. I, p. 16, i vol. II, p. 95-96. Els claudàtors són nostres.

I el catedràtic murcià José Luis Villacañas apuntà l'any 2003:

[...] la tesis de Ubieto, en el sentido de que los mudéjares hablaron una especie de romance propio, resulta de un pintoresquismo lleno de obstinación, y no convencen el sentido común.¹³

Una dècada després, el catedràtic i medievalista català Josep Maria Salrach escriu sobre l'obra valenciana d'Ubieto:

El problema és l'obstinada creença que històricament i encara en el present Catalunya i el catalanisme han jugat i juguen contra Aragó (i contra Espanya). Ens sembla que és així com, a la seva producció historiogràfica, l'anticatalanisme es converteix en un tret reiteratiu que s'expressa de tres maneres: criticant, a voltes amb molta duresa, l'obra i la conducta del Conqueridor (segurament perquè el considera escorat cap a Catalunya i responsable d'haver perjudicat si no traït Aragó), minimitzant l'aportació catalana a la conquesta i el poblament del País Valencià i defensant tesis autoctonistes manifestament errònies i acientífiques, com la relativa al suposat parlar romànic dels musulmans valencians abans de la conquesta, tesi susceptible de donar fonaments als partidaris de negar la catalanitat del valencià.¹⁴

I, encara més recentment, el catedràtic valencià Ferran Garcia-Oliver qualifica Ubieto de «confrare del blaverisme irascible» i manifesta:

Pel que fa als moros, s'ha d'exagerar la seua demografia i la immutabilitat racial i lingüística, per tal de rebaixar i anul·lar si cal el pes dels catalans en la repoblació del [segle] XIII. Tot s'hi val: callar documents comprometedors, mal interpretar-los i fer gala de la ignorància més feridora possible. [...] Com que Ubieto sabia que no podia adduir el subterfugi mossàrab, perquè a la València de 1238 no en quedava ni el record, acudí a l'argument sempitern dels musulmans usuaris d'un romanç propi, en un refregit de les càbales que havien divulgat erudits com Carreras Candi, el pare Fullana, Nicolau Primitiu o Almela i Vives: «Se puede afirmar sin posibilidad de error que los idiomas hablados en el reino de Valencia actualmente no son producto de un fenómeno de reconquista por parte de Jaume I» (sic), amolla Antonio Ubieto sense despendinar-se i lluny d'haver demostrat res de res. [...] Totes i cada una de les tergiversacions que matusserament confegí en un llibre il·legible

13. José Luis VILLACAÑAS, *Jaume I el Conquistador*, p. 271.

14. Josep Maria SALRACH, «Jaume I, una valoració del regnat», p. 850.

com és *Los (sic) orígenes del reino de Valencia*, no resistiren la mínima crítica historiogràfica i s'enfonsaren com un castell de naips.¹⁵

No ens aturarem a impugnar les citades tesis d'Antonio Ubieto, car la qüestió valenciana no és el tema d'aquest article i, en qualsevol cas, aquesta tasca ja ha estat realitzada per una àmplia nòmina d'historiadors,¹⁶ tal com va palesar Javier Paniagua el 2001:

La moderna investigación historiográfica medieval sobre los orígenes y la evolución del Reino de Valencia ha contribuido en los últimos lustros a aclarar muchos puntos que parecían diáfanos y permiten analizar la construcción de la estructura feudal valenciana en el marco peninsular. El eclesiástico R.I. Burns, Carmen Barceló, Pierre Guichard, Antoni Furió, F. García Oliver y los citados Guinot y Torró, entre otros, han realizado diversos trabajos que, hoy por hoy, parecen académicamente indiscutibles. Atrás ha quedado una historiografía propiciada por la cátedra de Historia Medieval de España en tiempos del profesor Ubieto Arteta, quien insistió, con algunos de sus discípulos —Ramón Ferrer, Amparo Cabanes—, en destacar el predominio aragonés de la repoblación cristiana posterior a la conquista y la no vinculación del valenciano con el catalán.¹⁷

Hem acudit a la temàtica valenciana perquè considerem escaient repassar la trajectòria historiogràfica del professor Ubieto a l'hora de tractar de forma poc equànime les qüestions històriques catalanes en relació amb el Regne de València, abans d'endinsar-nos en la seva teoria sobre el sotmetiment del comte de Barcelona i els seus

15. Ferran GARCIA-OLIVER, *Valencians sense ADN. Relats dels orígens*, València, Tres i Quatre, 2016, p. 121. Els claudàtors són nostres.

16. A tall de mostra: Dolors BRAMON, «Una llengua, dues llengües, tres llengües», a Pere SISÉ, *Pèls i senyals. Raons d'identitat del País Valencià*, València, Eliseu Climent, 1977, p. 43-46; Ferran GARCIA-OLIVER, *Valencians sense ADN*, p. 46; Carme BARCELÓ, Pedro LÓPEZ ELUM i Mateu RODRIGO LIZONDO, «Revisión de los *Orígenes del reino de Valencia*», p. 204-208; Robert. I. BURNS, *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, Tres i Quatre, 1981; Enric GUINOT, *Els fundadors del Regne de València: repoblament, antroponímia a la València medieval*, 2 vol., València, Tres i Quatre, 1999; José Luis VILLACAÑAS, *Jaume I el Conquistador*; Ernest BELENGUER, *Jaume I a través de la història*. Vegeu un bon resum de l'estat de la qüestió actual sobre la societat islàmica pre i post conquesta del segle XIII i sobre la repoblació cristiana baixmedieval del Regne a partir de la ploma del medievalista valencià Vicent BAYDAL, *Els valencians, des de quan són valencians?*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2016, esp. p. 36-40. Per al tema lingüístic valencià, remetem al *Diccionario de la Real Academia de la Lengua Española* (DRAE), que defineix el *valenciano* com la «[v]arietad del catalán, que se habla en gran parte del antiguo reino de Valencia y se siente allí comúnmente como lengua propia» (DRAE, s.v. *valenciano*, acceptió 6 [consulta: 15/12/2017]); així com al ja citat professor Enric GUINOT, *Els fundadors del Regne de València*, vol. I, p. 261-262.

17. Javier PANIAGUA, «Un solo territorio y varias identidades. El trauma del nacionalismo valenciano», *Historia Social*, núm. 40 (2001), p. 115-136, esp. p. 118.

dominis a la casa reial d'Aragó, personificada en la reina Peronella a través de la figura jurídica aragonesa del *casamiento en casa*; una tesi bastida i defensada per l'autor en les obres *Los esponsales de la reina Petronila y la creación de la Corona de Aragón* i *Historia de Aragón. Creación y desarrollo de la Corona de Aragón*, ambdues publicades el 1987.¹⁸ I ho considerem escaient perquè fa l'efecte que Antonio Ubieta continuà amb el mateix *modus operandi* metodològic, però aquesta vegada centrant-se en les relacions catalanoaragoneses del segle XII i la història del dret, i amb la remarcable diferència que, aquest cop, les seves aportacions no van ocasionar una reacció i una contestació historiogràfica notables, com va succeir amb les seves tesis sobre la València medieval, fet que ha produït que les tesis esmentades sobre el 1137 s'hagin perpetuat, especialment en l'àmbit divulgatiu.

2. LES TESIS REVISIONISTES DEL CASAMIENTO EN CASA I DE L'EXTINCIÓ DEL LLINATGE TRONCAL BARCELONÍ L'11 D'AGOST DE 1137

En paraules d'Antonio Ubieta, el rei Ramir II, per a dur a terme els arranjaments del 1137 amb el comte de Barcelona, acudí a una solució:

[...] típicamente aragonesa, poniendo en marcha una institución jurídica que ha sido desde siempre desconocida para los historiadores no aragoneses de todos los tiempos, y que su desconocimiento no les ha permitido valorar los acontecimientos que siguen. Institución que —como he señalado antes— continúa viva en las tierras aragonesas pirenaicas y que sigue jugando un papel decisivo entre las gentes que allí habitan: me refiero al «casamiento en casa». [...] Así el día 11 de agosto de 1137 se firmaban, en Barbastro, las «capitulaciones matrimoniales», pactando un «casamiento en casa» —aunque no se cita con ese nombre— y regulando el uso de la «potestas regia». Las condiciones las puso Ramiro II, siendo aceptadas por Ramón Berenguer IV.¹⁹

Així mateix, Ubieta escrigué que, un cop consumat el *casamiento en casa*:

Ramiro II había podido solucionar la sucesión en el reino aragonés mediante instituciones típicamente aragonesas, aceptadas por todos sus súbditos, puesto

18. Antonio UBIETO, *Los esponsales de la reina Petronila y la creación de la Corona de Aragón*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 1987; Antonio UBIETO, *Historia de Aragón. Creación y desarrollo de la Corona de Aragón*, Saragossa, Anubar, 1987.

19. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 138 i 140.

que eran normas comunes. Si la infanta Petronila llegaba a consumir el matrimonio, sus hijos serían los reyes de Aragón. Si moría, mediante el «casamiento en casa», Ramón Berenguer IV había (sic) recibido la «casa/el casal» de Aragón con todo derecho. Y los hijos habidos en otro matrimonio serían los dueños legítimos del ya viejo reino. Sólo quedaba esperar que la infanta Petronila alcanzase la mayoría de edad canónica para realizar el matrimonio.²⁰

Per al professor Ubieto, aquest suposat *casamiento en casa* comportava que el comte Ramon Berenguer IV mai no havia regnat sobre la casa/regne d'Aragó per si mateix, sinó que havia realitzat els seus actes de govern com a consort de l'hereva/reina Peronella. Seguint aquesta lògica, el professor Ubieto ens diu sobre les negociacions del comte amb els ordes militars de Terra Santa que s'iniciaren el 1140:

Ramón Berenguer IV se encontraba ante una situación inesperada. Pero con graves problemas. Actuaba como esposo de la reina Petronila, titulándose «príncipe de Aragón», desde agosto de 1137.²¹

Amb una primera ullada superficial ja observem una inexactitud conceptual esparvedora: el 1137-1140 ni la infanta Peronella era «reina» —com es pot comprovar, el mateix Ubieto l'anomena «infanta» en altres passatges, tractant aquestes titulacions com a sinònims quan no ho són pas—, ni el comte era el seu «esposo». Era el seu promès, puix que la boda va tenir lloc l'any 1150, i el mateix Ubieto es contradiu en qualificar com a espòs Ramon Berenguer perquè ell mateix titula una de les seves obres sobre els fets del 1137 amb l'expressió «los esponsales», que és la prometença mútua de contreure noces en el futur. A més, «reino de Aragón», «casa del rei de Aragón» i «casal d'Aragó» tampoc no volien dir el mateix. De fet, no hem pogut documentar els dos darrers en aquella època.

Nogensmenys, la concepció d'un Ramon Berenguer que des del 1137 o el 1150 governà Aragó o Aragó-Barcelona, segons l'autor de torn, en nom de la reina Peronella —fins i tot a mode d'administrador de finques, com veurem—, és encara acceptada i repetida en l'actualitat per una part considerable de la historiografia espanyola, especialment en les obres de divulgació.

La segona teoria, la de l'extinció del llinatge comtal barceloní, fou creada en el marc d'un debat heràldic i vexil·lològic que tingué lloc entre el final dels anys setanta i els anys noranta del segle precedent. El debat, que tenia per objectiu discernir si la senyera i les armes heràldiques dels quatre pals pertanyien a Catalunya o a Aragó,

20. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 155.

21. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 160.

enfrontà les tesis del genealogista i heraldista català Armand de Fluvià²² amb les d'un seguit d'historiadors aragonesos entre els quals destacaren Guillermo Redondo (1944-2015) i Guillermo Fatás. Malgrat que les representacions més antigues de les armes barrades apareixen per primer cop en els segells de Ramon Berenguer IV amb un carboncle sobreposat (element defensiu i ornamental de l'escut que, en heràldica, es defineix com la figura en forma de vuit bastonets radials que surten d'un anellet ubicat al centre de l'escut), tant Fatás i Redondo com el mateix Antonio Ubieto negaven que l'escut palatós fos d'origen català, tot i l'evident relació de l'escut amb Ramon Berenguer IV.

Els homònims Fatás i Redondo foren taxatius el 1978 quan afirmaren que:

[...] salvo aparición de materiales hasta ahora desconocidos, no hay ni una sola prueba de que las «barras» fueran usadas por nadie antes de que lo hiciese en sus sellos don Alfonso II, rey de Aragón, hijo y heredero de Petronila y de Ramón Berenguer IV.²³

Però no pogueren evitar mencionar el següent:

Otros autores prefieren pensar que, siendo visible en alguno de los sellos de Ramón Berenguer IV la escarbucla, podrían interpretarse los leves rasguños que unos no ven y otros quieren hacer «barras» como una rara superposición, muy inhabitual —y más en el siglo XII— de dos emblemas. Harto raro sería. Pero, en todo caso, la cosa es anecdótica al ser tanto Ramón Berenguer IV como su hijo Ramón (luego coronado con el nombre de Alfonso II) soberanos de Aragón.²⁴

Com veiem, tot i que ells són contraris a reconèixer l'existència dels pals («los leves rasguños») en els segells del comte, fan mans i mànigues per a reblar l'origen regi aragonès de l'escut, en cas que sigui cert que el primer usuari fou Ramon Berenguer IV:

En todo caso, a pesar de la evidencia que resulta de que el uso atestiguado de los sellos corresponda a un rey de Aragón por vez primera, tampoco quedaría resuelta la cuestión en el sentido en que habitualmente se la resuelve si su primer usuario hubiera sido Ramón Berenguer IV, como vamos a ver a continuación, trabajando sobre la hipótesis de que, en efecto, en sus sellos hubiera representación —clara o confusa— de las «barras» [...]. Pero quede claro que, en primer lugar, no se

22. Per exemple: Armand de FLUVIÀ, *Els quatre pals: l'escut dels comtes de Barcelona*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1994.

23. Guillermo FATÁS i Guillermo REDONDO, *La bandera de Aragón*, Saragossa, Guara, 1978, p. 60. Els claudàtors són nostres.

24. Guillermo FATÁS i Guillermo REDONDO, *La bandera de Aragón*, p. 61-62.

ven tales barras (y en algún ejemplar, evidentemente porque nunca las tuvo y no porque se hayan borrado); y, en segundo, que todos los sellos conocidos son, por otra parte, posteriores a la fecha de sus esponsales con la reina Petronila, usando Ramón Berenguer el título de *princeps Aragonensis* al menos desde 1139.²⁵

Antonio Ubieto va més enllà i, amb unes afirmacions poc mesurades sobre el conjunt de la historiografia catalana, explica el 1984, en una entrevista en el diari *Las Provincias*, que els segells del comte esmentat havien estat manipulats:

Los historiadores catalanes siempre han tenido el complejo de inferioridad de que nunca han sido un reino y no existe un solo documento en el que se hable de que Jaime I hubiera querido crear un reino en Cataluña, lo de las señas de identidad es a partir de la Reinaxença. Le voy a dar un dato: en la batalla de Panisars, los catalanes morían frente a los franceses con el grito de ¡Aragó! ¡Aragó! Se han estudiado mucho por parte de los historiadores catalanes los sellos pendientes de Ramón Berenguer IV y se publicaron en la obra de Segarra tratando de demostrar que se empleaban las barras. Pero no encontraron unos sellos en los feudos de Poblet, en el Archivo Nacional, en donde las barras terminaban en unas escamas en forma de ángulo, es decir, no se usaban las barras, los sellos publicados habían sido falsificados, así como suena, se les habían raspado esas escamas en forma de ángulo que demuestran que no eran las barras. Yo no puedo pensar cómo se puede llegar a esos extremos para demostrar lo que no tiene demostración, porque la historia debe basarse en pruebas documentales y si no aparecen hay que investigar, pensar, profundizar, lo que no debe hacerse nunca es manipular la historia para tratar de demostrar lo que no se puede demostrar con un mínimo de rigor, porque entonces se cae en el ridículo y en el desprestigio.²⁶

Tanmateix, les «escamas en forma de ángulo» eren, efectivament, el carboncle esmentat que se superposava a les quatre barres, tal com es va documentar no només en segells del comte Ramon Berenguer IV, sinó també en els dels seus fills, el rei Alfons I el Cast i els comtes de Cerdanya i Provença, Ramon Berenguer i Sanç, cosa que feu que la crítica experta en heràldica, ben representada per la ploma de l'aragonès Menéndez Pidal de Navascués, no només desmentís les suposades manipulacions dels

25. Guillermo FATÁS i Guillermo REDONDO, *La bandera de Aragón*, p. 61.

26. Vegeu l'entrevista al professor Ubieto a Pepe GOZÁLVEZ, «En Valencia ha escrito de historia gente que ni sabe ni sabía por dónde se anda», *Las Provincias* (29 setembre 1984), p. 21.

segells, sinó que conclogué que les quatre barres eren indestriables de la figura del comte Ramon Berenguer IV i del seu llinatge.²⁷

Més tard, el 1995, Fatás i Redondo admeteren que, encara que a ells no els havia semblat que en els segells de Ramon Berenguer IV figuressin les barres, sí que era cert que el carboncle o «tirantes o refuerzos [eran] muy comunes, en la realidad y en sus representaciones gráficas y pueden verse en muchos otros casos, catalanes o no»,²⁸ contradient allò que afirmaven el 1978 sobre la raresa d'aquest element en l'escut comtal.

Sigui com vulgui, davant d'aquest panorama acadèmic de confirmació de la vinculació de les armes palades amb Ramon Berenguer IV, fa l'efecte que Fatás i Redondo eren del parer que el fet de titular-se *princeps Aragonensis* i el de governar l'Aragó no eren arguments de suficient pes per a sostenir l'origen reial aragonès de les armes de Ramon Berenguer IV i, per tant, hagueren de cercar una nova fórmula per a aragomitjar el comte i la seva ensenya.

Així, aquests autors se serviren de la teoria bastida el 1987 per Antonio Ubieto per tal de postular que Ramon Berenguer IV s'introduí en la casa reial d'Aragó en ser afillat pel rei Ramir II mitjançant el *casamiento en casa* i renuncià d'aquesta manera al seu llinatge català, motiu pel qual les armes palades tenien un origen relacionat exclusivament amb la casa reial aragonesa:

De todas formas, el [sello] más antiguo puede datarse en fecha en la que Ramón ya ostentaba la dignidad principesca de Aragón, como «hijo» de Ramiro II (al que tomó solemnemente y juró formalmente como «padre»), y marido de la reina, Peronela o Petronila, así como el efectivo ejercicio de la potestad monárquica: la gobernación del Reino de Aragón [...]. La boda de la aragonesa y el barcelonés no fue una boda cualquiera ni se pactó de cualquier modo. Se atuvo estrictamente a las reglas jurídicas de la institución aragonesa del «matrimonio en casa», de modo que la Casa, aun siendo la de la mujer, era la que asumía la primacía sobre el marido. Por eso, como si se tratase de una casa privada, Ramón la recibió sólo en usufructo. No obstante entrar como marido, la potestad de «Señor Mayor» («mayor» es quien «es más») la guardaba quien hasta entonces la tenía, Ramiro, así como la nuda propiedad y los derechos de última instancia. Guardó, por eso, también, la Casa de Ramiro sus atributos, nombre, etc., y no fueron por eso los de la barcelonesa. Desde el punto de vista del Derecho aragonés es un asunto perfectamente claro, pero, naturalmente, hay que conocer ese Derecho para en-

27. Faustino MENÉNDEZ PIDAL DE NAVASCUÉS, «Palos de oro y gules», a *Studia in Honorem Prof. M. de Riquer*, vol. IV, Barcelona, Quaderns Crema, 1991, p. 669-704.

28. Guillermo FATÁS i Guillermo REDONDO, *Blasón de Aragón: El escudo y la bandera*, Saragossa, Diputación General de Aragón, 1995, p. 54. Els claudàtors són nostres.

tender todo lo demás. Ramón Berenguer, pues, al aceptar estas condiciones y sólo por aceptarlas, lo que sucedió el once de agosto de 1137, pasaba a ser un miembro más de la Casa de Aragón y de su linaje, a todos los efectos. Por eso los textos proclaman que Ramiro II de Aragón sería, sin restricción ninguna «rey, señor y padre en el citado reino y en todos tus condados». La conclusión es ineludible, además de evidente: el escudo palado, fuera invención de quien fuera, ni fue ni pudo ser otra cosa que las armas de la Casa de Aragón, y no de la Casa de Barcelona, que jurídicamente se extingue y agota en Ramón Berenguer IV desde la fecha citada: aunque, por razones de variada índole, se sigue hablando de la Casa de Barcelona, por comodidad, rutina, interés localista o inercia en asignar primacía en cualquier caso a la línea del varón, así sea en contra de lo que expresamente consta en los documentos fehacientes sobre este preciso punto.²⁹

Partint d'aquestes teories, que trenquen amb vuit segles de tradició cronística i historiogràfica sobre la Corona d'Aragó, la qual concep els sobirans aragonesos entre el 1137 i el 1410 com una nissaga reial de llinatge barceloní, es poden arribar a fer afirmacions extremament sorprenents, com ara negar, fins i tot, l'existència del Principat de Catalunya, entitat política que consta profusament en la documentació històrica entre la segona meitat del segle XIV i l'inici del XIX:

[...] la posición del Conde Ramón fue la de ser administrador de la Casa, *regente* del Reino [...]. De aquí que el conde Ramón Berenguer, como hijo de la Casa, fuese, a título personal, Príncipe de Aragón (en cuanto prohijado del rey). Disparate es que Cataluña se proclame Principado, pues nunca lo fue. Existió *ad personam* el principado de Aragón sobre el patrimonio de la Casa de Aragón, no aisladamente sobre el condado de Barcelona, ni luego sobre los territorios de Lérida y Tortosa que conquistó; sobre aquel se asignó el de Conde, y sobre estos se asignó a sí mismo el título de Marqués.³⁰

Feta aquesta breu presentació de les tesis sostingudes per la historiografia revisionista, ara repassarem les primeres fites històriques de la unió principesca catalano-aragonesa del segle XII i a continuació analitzarem en profunditat la teoria d'Antonio Ubieto i les seves derivacions sobre el llinatge de Ramon Berenguer IV i els seus successors.

29. Guillermo FATÁS i Guillermo REDONDO, *Blasón de Aragón*, p. 54 i 58-59. Els claudàtors són nostres.

30. Benito Vicente de CUÉLLAR, «Los “condes-reyes” de Barcelona y la “adquisición” del reino de Aragón por la dinastía bellónida», *Hidalguía. La Revista de Genealogía, Nobleza y Armas*, núm. 252 (1995), p. 619-632, esp. p. 630-631. Els claudàtors són nostres.

2.1. EL NAIXEMENT DE LA CORONA D'ARAGÓ I EL PAPER DEL LLINATGE BARCELONÍ (1134-1162)

El que avui anomenem comunament *Corona d'Aragó* fou una entitat política catalogable dins la categoria historiogràfica de les monarquies compostes, és a dir, una entitat formada per la vinculació de diversos regnes i terres, dominis polítics o *res publicae*, a un mateix príncep sobirà, el rei d'Aragó i comte de Barcelona. Aquest ens polític històric, que existí entre els anys 1137 i 1707-1715, fou originat per l'assumpció del tron aragonès per part de la dinastia comtal de Barcelona en un procés que tingué lloc entre els anys 1134 i 1162 i del qual repassarem, tot seguit, les principals fites:³¹

— La mort en batalla, l'any 1134, d'Alfons I Sanxes (també conegut com a Alfons el Bataller), rei d'Aragó i de Pamplona, provocà una crisi en els seus dominis perquè escollí com a hereus testamentaris els ordes militars de Terra Santa: el dels cavallers del Temple de Salomó, el dels cavallers del Sant Sepulcre de Jerusalem i el dels cavallers de l'Hospital. Les elits dirigents dels dominis del rei difunt es negaren a acceptar la consumació del testament. Així, mentre que els pamplonesos escolliren com a rei propi el noble García Ramírez, separant el regne de Pamplona del d'Aragó, els aragonesos entronitzaren el bisbe Ramir Sanxes, germà del sobirà difunt. Per la seva banda, l'emperador Alfons VII, rei de Lleó i Castella, envai una porció destacadíssima dels dominis aragonesos: el regne de Saragossa.

— El nou rei aragonès, Ramir II, delerós de retornar a la vida eclesiàstica, intentà arribar a un pacte d'afillament amb el novell rei pamplonès, però l'empresa no arribà a bon port i Ramir no tingué més remei que prendre una esposa. L'escollida fou la vídua Inés, una germana del duc d'Aquitània (1135) amb qui tingué una filla, Peronella, la qual arribà al món a l'agost del 1136. Uns dies després del naixement, el rei aragonès es reuní amb Alfons VII. L'emperador entregà el regne de Saragossa, com a feu, al rei Ramir, mentre que aquest, a canvi, es feu vassall del lleonès i acceptà que la seva filla, passats els anys, es maridés amb l'infant Sanç, primogènit d'Alfons VII, segons explica Jerónimo Zurita.³²

— El rei aragonès no degué quedar gens satisfet amb aquest pacte car un any després, entre l'11 d'agost i el 13 de novembre de 1137, feu donació de la seva filla i dels seus dominis al comte Ramon Berenguer IV de Barcelona. Aquest procés generà una sèrie de documents. Repassem-los.

31. Seguim Percy E. SCHRAMM, «Ramon Berenguer IV», a Percy E. SCHRAMM, Joan-Ferran CABES-TANY i Enric BAGUÉ, *Els primers comtes-reis*, Barcelona, Teide, 1960, p. 9-50; Alfonso GARCÍA-GALLO, «El derecho de sucesión del trono en la Corona de Aragón», *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 36 (1966), p. 5-187; Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, i Josep-David GARRIDO VALLS, *Ramon Berenguer IV*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2014.

32. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, 1562, vol. I, cap. 56.

L'11 d'agost de 1137 tingué lloc a Barbastre una primera donació per part del rei dels aragonesos al comte dels barcelonins. Ramir II donava la seva filla com a esposa a Ramon Berenguer IV, amb el seu regne, tal com l'havien posseït el seu pare, el rei Sanç, i els seus germans, els reis Pere i Alfons. També encomanava al comte tots els homes del predit regne sota homenatge i jurament, els quals també haurien de guardar la fidelitat que devien al rei i a la seva filla. Ramir proclamà que la donació continuaria essent efectiva, sense cap impediment, en cas que s'esdevingués la mort de Peronella. Per acabar, el rei afirmà que, mentre visqués, podria fer augments al comte en relació amb les honors o castells del regne i que, mentre li plagués, seria rei, senyor i pare, al regne d'Aragó i als comtats de Ramon:

In Dei nomine. Ego Ranimirus, Dei gratia rex Aragonensis, dono tibi Raimunde, Barchinonensium comes et marchio, filiam meam in uxorem cum totius regni Aragonensis integritate, sicut pater meus Sancius rex vel fratres mei Petrus et Illelfonsus melius umquam habuerunt vel tenuerunt, ipsi vel utriusque sexus homines per eos, salvis usaticis et consuetudinibus quas pater meus Sancius vel frater meus Petrus habuerunt in regno suo. Et comendo tibi omnes prephati regni homines sub hominio et iuramento, ut sint tibi fideles de vita tua et de corpore tuo et de omnibus membris que in corpore tuo se tenent, sine omni fraude et deceptione; et ut sint tibi fideles de omni regno pretitulato et universis omnibus ad illud regnum pertinentibus, salva fidelitate mei et filie mee. Hec autem omnia superius scripta, ego prephatus rex Ranimirus taliter facio tibi Raimunde, Barchinonensium comes et marchio, ut si filia mea mortua fuerit prephata, te superstitute, donacionem prephati regni libere et immutabiliter habeas absque alicuius impedimento post mortem meam. Interim vero si quid augmentationis vel tradicionis de honoribus vel municionibus prephati regni, me vivente, facere tibi voluero, sub prephata hominum fidelitate firmum et immobile permaneat. Et ego prephatus rex Ranimirus sim rex, dominus et pater in prephato regno et in totis comitatibus tuis, dum mihi placuerit.³³

Antonio Ubieto parlà d'un segon document de donació escrit a Barbastre aquell mateix dia. L'autor sostingué que aquest document, com la resta dels que regulaven l'arranjament entre Ramir II i Ramon Berenguer IV, fou escrit per Ponç, l'escrivà del comte, tot i que aquest document concret no té una data explícita.³⁴

33. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, perg. Ramon Berenguer IV, carpeta 35, doc. 86. En servim de la transcripció d'Ignasi J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, 4 vol., Barcelona, Fundació Noguera, 2010, vol. III, doc. 722, p. 1191-1192.

34. Per a la transcripció, seguim la d'Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 145-146.

Ego Ranimirus, Sancii regis filius, rex Aragonensis, dono tibi Raimundo, comiti Barchinonensi, cum filia mea meum regnum Aragonis, totum ab integro, sicut divisit eum Sancius rex maior, avus patri mei, et sicut divisi ego eum cum rege Navarrorum Garsia Remiriz, in Pampilona, excepto illas tenenzas quas dedit Sancius supra scriptus regi Ranimiro avo meo in Navarra. Ex parte Castella dono tibi de Hariza usque Ferrera, de Ferrera usque Tarazona; de Tarazona usque Tutela, villas et castella. Tutellam vero adquisivit et cepit frater meus rex Adefonsus, et dedit eam comiti de Perges pro honore. Ipse autem dedit eam Garsie Remiriz, cum filia sua. De hoc, sicut melius poteris facere, facias vel cum eo convenias. Cesaraugustam vero dedi imperatori de Castella, cum suis apendiciis, in vita sua tantum. Et fecit mihi nomenage³⁵ de ea ut reddatur mihi vel successori meo post obitum suum. Quicquid enim mihi debebat facere, volo et mando ut tibi faciat. Hoc ex parte de Castella. Ex parte vero de Navarra dono tibi de Sancta Gratia de Portu, quam pater meus rex Sancius, bone memorie, dedit Sancto Salvatori, suo monasterio, usque Biozal, cum toto Roncali, qui est honor de Rosta. Et de Biozali, sicut vadit aqua de Sarasazo et cadit in Ida. Inde vero ad pontem Sancti Martini; et de ponte Sancti Martini, sicut currit Ida et dividit Navarra et Aragona, usque cadit in fluvium Aragonis. Et inde per medium pontem ad Vadum longum. Et de Vado longo ad Galipenzo, sicut aqua. De Galipenzo autem, sicut currit fluvius Aragonis et iungit se cum Arga et cadit in Ibero, flumine magno. Inde vero sicut currit Iber usque iam dictam Tutelam. De Roncali namque et Alasos et Quadreita et Balterra, sic dico tibi: quia dedi eas regi Navarrorum Garsie Remiriz tantum in vita sua, et fecit mihi nomenage; ut post obitum suum reddantur mihi vel successori meo. Quicquid enim mihi debebat facere, volo et mando ut tibi faciat.

Hoc dono tibi et concedo filiis filiorum tuorum qui fuerint de generatione de mea filia, in secula seculorum. Tu vero convenis mihi, in verbo veritatis, et mitis manus tuas inter manus meas, ut non alienes, neque facias alienare, regnum istud quod ego dono tibi, a generatione filiorum filie mee. Nec post obitum regis Garsie Remiriz dimittas filio suo Roncal et Alasos et Quadreita et Balterra. Et ut in tota vita mea teneas me sicut patrem et dominum. Tamen retineo mihi regalem dominium super omnes ecclesias regni mei, super monasterium scilicet Sancti Salvatoris Ligerensis, cui dono illam meam medietatem de illo olivare de Arasquos, propter ense quem ibi accepi, qui fuit de Lop Iohan; et super monasterium Sancti Iohannis de Pinna et super monasterium Sancti Victoriani et super omnes ecclesias parrochiales et proprie proprium; super Sanctum Petrum de Ciresa, cum suis pertinentiis; et Pertusa et Sant Urbiz et Sancta Cecilia. Licet regnum tibi tradam, tamen dignitatem meam non ammito.³⁶

35. Tant en el document original com en la transcripció hi consta «nomenage» en comptes d'«homenage».

36. Archivo Histórico Nacional (AHN), Clero, Montearagón, carpeta 623, doc. 13.

Tanmateix, després de valorar el pergami, descartem la concepció del doctor Ubieto sobre el document esmentat, atès que no sembla pas la còpia d'un document autèntic del 1137. Pensem que aquest document s'ha de posar en quarantena, ja que és sospitos de ser fals pels motius que exposarem a continuació, tot i que la qüestió mereix un estudi més detallat:

a) En primer lloc, perquè, a diferència del document anterior i d'alguns altres que analitzarem, no compleix les mínimes normes diplomàtiques que donen validesa a un instrument oficial, com ho és una donació: no està datat ni rubricat amb la signatura del notari responsable de la validesa del document, que, si fos creïble la lectura d'Ubieto, hauria de ser el mateix Ponç del document anterior.

b) El document, com reconegué el mateix Ubieto,³⁷ no és original, sinó una còpia del segle XIII, tal vegada del principi de la centúria. Perquè l'instrument sigui vàlid, hi ha de constar el notari que n'ha fet el trasllat («Hoc est translatum», etc.) i la data de quan es va fer la còpia. Algú al segle XVII hi va afegir, presa de Beuter, una data, 1186, que es correspon amb l'any de Crist 1148, i una llista de testimonis que el mateix Ubieto es negà a comentar perquè era plena d'absurditats.

c) Un ulterior element de sospita és que, a diferència dels altres tres documents principals del 1137 (emesos a Barbastre, Ayerbe i Saragossa), ni es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), ni fou copiat en el cartulari *Liber feudorum maior*, de la segona meitat del segle XII —instrument per a justificar documentalment totes les possessions dels comtes de Barcelona—, sinó que tan sols es va conservar a Montaragó (conegut per la cronística des del s. XV), cosa ben estranya si tenim en compte que hi apareixen explicitats tant els límits territorials d'Aragó com una sèrie de condicions que imposa el rei Ramir II a Ramon Berenguer IV a l'hora de donar-li la filla i el regne d'Aragó.

d) Com és evident amb una senzilla ullada, el text d'aquest document està copiat gairebé íntegrament d'una relació dipositada a l'ACA, que els darrers editors daten aproximadament al 1135,³⁸ on es narra la divisió entre Aragó i Navarra; document que Ubieto coneixia i cità, sense notar la semblança. Aquest fet justifica i ajuda a explicar una sèrie d'incongruències històriques presents en el text.

e) En el document s'esmenta el rei Garcia Ramires (1134-1150), el qual apareix referit com a «rege» o «regi Navarrorum», però la historiografia testimonia que aquest rei emprava el títol de *rex Pampilonensium* i que el seu fill Sanç IV el Savi va ser el primer rei que s'intitulà amb el concepte de Navarra a la segona meitat del segle XII, cosa que, a parer nostre, dificulta considerar aquest document com una còpia fidedigna d'un document creat el 1137.

f) El document diu que el rei Ramir II ha donat Saragossa en feu a l'«imp[er]atori de Castella». D'una banda, això és històricament poc versemblant en un document

37. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 146.

38. J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, doc. 702.

que es pretén del 1137, puix que a l'agost del 1136, a Alagó, l'emperador Alfons VII entregà el regne de Saragossa en feu a Ramir II, vassallatge que renovà Ramon Berenguer IV i que tant ell com el seu successor, Alfons I el Cast, van mantenir fins al període 1177-1179. D'altra banda, resulta estranya la manera d'esmentar Alfons VII, perquè el títol habitual d'aquest era «imperator Legionis, Kastelle et Ispanie», com consta, per exemple, en diversos pergamins comtals de l'ACA. Sobta que la dignitat imperial d'Alfons VII no aparegui associada al títol lleonès, puix que, tot i que el títol d'*imperator* s'havia començat a emprar esporàdicament a finals del segle IX, tradicionalment foren els reis lleonesos dels segles X-XII, en qualitat de reis de Lleó, els que s'intitularen emperadors.

g) En relació amb els altres documents de donació del 1137, aquest és l'únic document en què el rei Ramir II aclareix que dona el regne tant a Ramon com als fills que aquest tingui amb Peronella, l'únic on es descriu un jurament feudal de no alienació del regne: el comte ha de prometre a Ramir II, mentre posa les seves mans entre les del rei, que no farà alienar el regne d'Aragó mentre visquin els fills que tingui amb Peronella, i fa una menció concreta de diversos llocs de la frontera amb Navarra. A més, tot i que en el document anterior Ramir II digué que continuaria sent rei mentre li plagués, aquest que ens ocupa és l'únic on s'especifica explícitament que, encara que entregui el regne a Ramon, no li entrega la seva dignitat, se sobreentén, règia.

Una anàlisi més detallada permetrà aclarir millor aquests dubtes i proporcionar el context històric en el qual es va forjar el document que suposem fals. En qualsevol cas, el fet de descartar aquest document no afecta l'argumentació del catedràtic aragonès, ja que, segons ell, el *casamiento en casa* té lloc en el document anterior.

Feta aquesta digressió, continuem amb els fets del 1137. Després de deixar Barbastre, rei i comte començaren a recórrer el territori aragonès fent actes de govern plegats, tot i que en un moment determinat fa l'efecte que es produeix algun problema en fer el rei algunes concessions a tercers sense coneixement del comte.

A Ayerbe, el 27 d'aquell mateix mes d'agost, Ramir II torna a confirmar la donació que feu a Barbastre de la seva filla, l'honor règia i els seus homes en homenatge, declara nul·la tota concessió realitzada per ell a d'altres i confirma a Ramon Berenguer que no farà cap altra concessió a ningú sense el consentiment i el consell del comte:

Hoc est donativum quod facit dominus Ranimirus, rex Aragonensis, illustri Barchinonensium comiti Raimundo. Donat namque ei, confirmat et laudat, quod ab ipso die quo ei donavit filiam suam cum suo honore et suos homines et in hominio comendavit apud Barbastrum, quicquid actenus rex alicui dedisset vel consensisset, totum irritum fiat nullamque stabilitatis rectitudinem habeat. Itemque donat ei et firmiter laudat quod ab odierna die in antea nichil unquam alicui donet vel laudet absque consilio et bona voluntate comitis. Quod si fecerit,

similiter irritum fiat et sine stabilitate. Hoc donum fecit rex Ranimirus, consilio et voluntate suorum nobilium hominum subscriptorum in castro d'Aierb.³⁹

Podria ser que més endavant, ja al setembre, ambdós fossin a Luèsia, on fan donació d'unes viles a l'Església en els termes següents:

Ranimirus, gratia Dei rex Aragonensium, simul cum Raymundo Berengario comes Barchinonesis et marchio et genero meo, facimus hanc cartam donacionis et confirmacionis [...]. Facta vero hanc cartam donacionis era M^a. C^a. LXX^a. II^a., in mense september, in villa vel castrum quod vocitant Lusía, regnante Ranimiro Sangiz, simul com genero meo Raymundo Berengario comes, in Aragona et in Suprarbi sive in Ripacurcia vel in tota Barchinona.⁴⁰

També devien ser a Jaca al novembre, on el rei confirma una sèrie de donacions fetes durant els anys precedents i exposa:

Uxorem quoque non carnis libidine, set sanguinis ac proienici⁴¹ restauratione duxi. Ex qua factore et gubernatore omnium Deo auctore, sobole procreata, et per eam nobilissimo filio Barchinonensi videlicet comite Raimundo Berengario adquisito, regnoque his traditio, pro redemptione et remissione peccatorum meorum et requie animarum gloriosi patris mei Santii, aliorum parentum et fratrum meorum [...]. Facta vero hanc cartam era M^a. C^a. LXX^a. U^a., (sic) in mense novembris, in villa que vocatur Iacha, regnante domino nostro Ihesu Christo in celo et in terra, et sub eius imperio ego Ranimirus. Dei Gratia rex, in Aragonia, in Suprarbi et Ripacurcia, et sub imperio meo gener meus Raimundus comes Barchinonesis in omni regno meo.⁴²

39. ACA, Cancelleria, perg. Ramon Berenguer IV, carpeta 35, doc. 87. Vegeu-ne la transcripció a J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, vol. III, doc. 741, p. 1219-1220. En aquesta edició el document ha estat datat a l'any 1138, ja que els autors l'interpreten com a posterior a la donació feta a Saragossa el 13 de novembre.

40. AHN, Clero, San Juan de la Peña, carpeta 713, doc. 18, 19 i 20, tres còpies del segle XIII. Seguim la transcripció d'Antonio UBIETO, *Documentos de Ramiro II de Aragón*, Saragossa, Anubar, 1988, doc. 115, p. 139. Els claudàtors són nostres. Diem «podria ser» perquè, tot i que es considera un document autèntic, al nostre parer també és dubtós per la datació. Tal com exposa Ubieto, les diverses còpies d'aquest document presenten el problema següent: «El documento está datado en 1134 pero hay que leer U = II». Aquest mètode de canviar un número per un altre per tal que encaixi és científicament inacceptable i caldria un estudi particular del document per a esbrinar-ne l'autenticitat.

41. Segurament hauria de ser «progeniei». Vegeu la transcripció de José de la CANAL, *España Sagrada*, tom XLVI, Madrid, Imprenta de los Herederos de D. José del Collado, 1836, p. 282-285.

42. Seguim la transcripció d'Antonio UBIETO, *Documentos de Ramiro II*, doc. 118, p. 143-146. Els claudàtors són nostres. Segons el professor aragonès, és una còpia del darrer terç del segle XIII i presenta

Finalment, el 13 de novembre de 1137, a Saragossa, el rei manifesta novament que dona la seva filla amb tot el seu regne i la seva honor. Sembla que en aquest temps de cogovern plegats, la relació entre el rei i el comte es va fer més estreta, ja que el rei, amb lliure voluntat i ferm afecte, ordenà a tots els aragonesos que els castells, les fortaleses i totes les honors que tenien com a vassalls de Ramir, els havien de tenir i mantenir per al comte de Barcelona, a qui havien d'obeir i ser fidels en tot com a rei. A continuació dona a Ramon tot allò que s'havia reservat en el primer document —en relació amb les honors i els castells, s'entén— i afegeix que, ara que ha donat tot el que tenia a Ramon, el comte ho ha de tenir tot sempre amb fidelitat i al servei de Ramir (aquesta vegada sense esmentar Peronella):

Omnibus est manifestum quod ego Ranimirus, Dei gratia rex Aragonensis, dedi filiam meam Raimundo, comiti Barchinonensi, simul cum omni regni mei honore. Nunc ergo, spontanea voluntate ac firmo cordis affectu, volo, precor et mando cunctos homines meos, milites scilicet clericos ac pedites, quatenus castra et municiones sive alios omnes honores, ita per eundem Raimundum comitem deinceps teneant et habeant sicut per regem debent tenere et habere et ei tanquam regi in omnibus sub continua fidelitate obediant. Et ut in hoc nullum occasionis vel pessimę machinationis ingenium ab aliquo possit intelligi, totum ei dimitto, dono atque concedo quicquid retinueram in ipsa alia carta donacionis regni quam ei antea feceram cum filiam meam ei dedissem. Supradicta quoque omnia ego Ranimirus, Aragonensium rex, dono et firmiter laudo prephato Raimundo, comiti Barchinonensi, ut hec que illi presencialiter dono et omnia que habebat, semper habeat ad servicium meum et fidelitatem omni tempore. [...] Supradicta omnia illi dono et firmiter laudo sicut melius umquam ea habuit frater meus Andefonsus et habeat ea omnia ad fidelitatem meam omni tempore.⁴³

— Ramir II tornà a la vida eclesiàstica, com es documenta al monestir de San Pedro el Viejo d'Osca i al de San Úrbez. Tot i que, segons Jerónimo Zurita, fins a la seva mort vestí com un rei, i no com un monjo, i no intervingué més en l'esfera política.

— Mentrestant, entre els anys 1140 i 1143 Ramon Berenguer IV afermà el seu domini sobre l'Aragó pactant amb els ordes militars —hereus legítims dels dominis del difunt rei Alfons I Sanxes—, els quals, com la Santa Seu, si bé no reconeixien les accions del bisbe Ramir Sanxes ni la seva filla, no trobaren inconvenient a conferir

el mateix problema amb la datació. Ubieto diu: «Para la fecha, ver que hay que leer U en vez de II, ya que se habían producido los esponsales de Petronila con Ramón Berenguer IV». També considerem que cal un estudi particular d'aquest document.

43. ACA, Cancelleria, perg. Ramon Berenguer IV, carpeta 35, doc. 85. Vegeu-ne la transcripció a J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, vol. III, doc. 725, p. 1194-1195. Els claudàtors són nostres.

directament al comte la potestat d'aquells territoris i la llibertat d'emprar el títol regi, que, malgrat haver estat atorgada pel prior del Sant Sepulcre i patriarca de Jerusalem, Guillem de Malines, el comte no feu servir. Així, el comte, que es presenta al mestre del Temple com a successor d'Alfons el Bataller a l'Aragó, «successor illius in regno»,⁴⁴ no només rebé el regne d'Aragó de Ramir II, sinó també dels tres ordes jerosolimitans, els quals trameteren al comte i a la seva progènie, sempre que fos legítima, els seus drets i el seu poder sobre el regne i els seus homes.⁴⁵ Aquests arranjaments foren ratificats pel papa l'any 1158.

— Després d'una temptativa fallida de Ramon Berenguer IV de casar-se amb Blanca, la filla del rei pamplonès, l'any 1149, tingué lloc la boda entre Ramon Berenguer i Peronella el 1150 a Lleida.⁴⁶

— El comte de Barcelona continuà regnant, com ho feia des del 1137, amb els títols de comte, príncep, dominador i marquès, sobre el comtat de Barcelona, el regne d'Aragó i el comtat de Provença⁴⁷ fins al seu traspàs el 1162. Llavors, la successió conjunta dels dominis aragonesos i catalans recaigué en la persona del seu fill primogènit⁴⁸ —l'encara menor Alfons I el Cast (1162-1196)—, el qual s'intitulà rei d'Aragó i comte de Barcelona des del mateix moment de la mort del seu pare.

2.2. IMPUGNACIÓ DE LES TEORIES DEL CASAMIENTO EN CASA I DE L'EXTINCIÓ DEL LLINATGE BARCELONÍ L'ANY 1137

Cal posar de manifest que els primers a contradir les conclusions d'Antonio Ubieto i les dels seus seguidors —i amb diversos segles d'antelació a la seva formulació— foren el comte Ramon Berenguer IV i els reis d'Aragó que el succeïren. El

44. J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, doc. 820, p. 1331-1333.

45. Conservem les cessions del Sant Sepulcre i les de l'Hospital. J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, doc. 774-775, p. 1270-1274.

46. No sabem del cert on visqué Peronella fins al seu esposori el 1150: un detall que la historiografia revisionista aragonesa sempre passa per alt. Hi ha qui afirma que Peronella quedà sota custòdia de la noblesa aragonesa, sense aportar-ne cap prova. Vegeu, per exemple, el primer capítol de José Luis CORRAL (coord.), *¿Qué fue la Corona de Aragón?*, Saragossa, Prensa Diaria Aragonesa, 2010. Jerónimo ZURITA dona a entendre que Peronella visqué a la cort del seu futur espòs. Jerónimo ZURITA, *Índice de las gestas de los reyes de Aragón*, edició a cura d'Ángel Canellas, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1984, p. 112. La hipòtesi de Garrido Valls és que, arran del joc diplomàtic entre els sobirans de Barcelona-Aragó, Pamplona i Lleó-Castella, la jove romangué a la cort castellanolleonesa fins al 1150. Vegeu Josep-David GARRIDO VALLS, *Ramon Berenguer IV*.

47. Governà els dominis occitans del Casal de Barcelona com a marquès entre els anys 1144 i 1161, durant la minoria d'edat del seu nebot homònim, comte de Provença.

48. A excepció del comtat de Cerdanya, que restà per al fill segon.

professor Stefano Maria Cingolani, expert en la memòria i la identitat de l'estirp dels comtes de Barcelona i dels reis d'Aragó medievals, ha centrat bona part de les seves investigacions dels darrers quinze anys en aquesta temàtica⁴⁹ i posa en relleu un clar contrast historiogràfic entre la producció historiogràfica de la dinastia privativa aragonesa i la de la barcelonina que tingué lloc en el segle XII, període en què la memòria escrita assolí una importància notable enfront de l'oral en les terres que envoltaven la Mediterrània, les més romanitzades.⁵⁰ Així, aquest autor ens indica que mentre que els reis aragonesos que regnaren entre els anys 1035 i 1137 no bastiren un model historiogràfic autònom, els comtes de Barcelona sí que ho feren.⁵¹ Aquest model historiogràfic comtal nasqué arran de la necessitat de posar per escrit la legitimitat, en termes dinàstics, del llinatge barceloní més enllà del seu espai tradicional (comtats de Barcelona, Girona i Osona) mitjançant adquisicions (Provença, Millau, Gavallda, Carlat, Besalú, Cerdanya i Aragó) o conquestes (Tarragona, Tortosa, Lleida i Fraga), que en la segona meitat de la predita centúria donà lloc a les tres grans obres catalanes de l'època: els *Usatici Barchinonae*, el *Liber feudorum maior* i les *Gesta comitum Barchinonensium*.

A més, Cingolani considera que en la segona meitat del segle XII s'inicia una ideologia dinàstica, reforçada a finals del segle XIII i que perdura fins a l'inici del XV, consistent, d'una banda, en la imitació i superació dels predecessors, tant els comtals com els reials, i, de l'altra, en la primacia de l'antiquíssima i noble sang agnàtica barcelonina sobre l'aragonesa dels reis *ante unionem*, no extensible, òbviament, a l'àmbit de les titulacions, on imperà la dignitat reial aragonesa.⁵²

En el cas de Ramon Berenguer IV, Cingolani es basa en el fet que el comte feu prevaldre la titulació comtal barcelonina per davant de la principesca aragonesa i la marquesal provençal, en el fet que el comte anomenà el seu primogènit Ramon, així com en la seva precoç consciència de la propaganda en difondre una sèrie d'annals proclius al seu protagonisme en els fets històrics i dels quals són una bona mostra els *Annals de Tortosa II*, on no només el comte de Barcelona és presentat com a hereu i continuador dels expansionismes aragones i barceloní, sinó que també s'hi explicita

49. A mode d'exemple, vegeu Stefano M. CINGOLANI, «Seguir les vestigies dels antecessors». Llinatge, reialesa i historiografia a Catalunya des de Ramon Berenguer IV a Pere II (1131-1285)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 36, fasc. 1 (2006), p. 201-240; Stefano M. CINGOLANI, «Tradiciones e idiosincrasias. Las relaciones entre Cataluña y Aragón en la historiografía (siglos XI-XIII)», a José Ángel SESMA (coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia. 1208-1458. La monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 2010, p. 219-252; Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Les Gesta Comitum Barchinonensium (versió primitiva)*, la Brevis Historia i altres textos de Ripoll, València, Universitat de València, 2012; Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edendum, 2012.

50. Stefano M. CINGOLANI, «Seguir les vestigies dels antecessors», p. 231-232.

51. Stefano M. CINGOLANI, «Tradiciones e idiosincrasias», p. 219-220.

52. Stefano M. CINGOLANI, «Seguir les vestigies dels antecessors».

que ell prengué/rebé el regne d'Aragó: «Era m^ac^alxx^avii^a, anno m^oc^oxxx^oix^o. Comes Barchinone Remundus suscepit regnum Aragonum».⁵³

Amb tot, l'inici de l'elaboració d'aquesta ideologia dinàstica es produí després del traspàs del comte. Encara que el primogènit de Ramon Berenguer IV i Peronella deixà d'emprar el nom català Ramon i sempre avantposà, com és lògic, el títol regi al comtal, no canvià la concepció dinàstica pro comtal del seu pare. Així, el professor italià explica que, encara que el rei d'Aragó i el comte de Barcelona eren la mateixa persona, els punts de vista historiogràfics creats en l'època del rei Alfons I són propis dels comtes de Barcelona, que des de la naixent Catalunya busquen legitimar la seva continuïtat amb els reis d'Aragó passats, amb instruments com la versió primitiva de les *Gesta*, elaborada al monestir de Ripoll entre els anys 1180 i 1184, i el *Liber feudorum*, organitzat vers el 1192, mentre que no hi ha temptatives paral·leles i contràries de la part aragonesa.⁵⁴

El *Liber feudorum maior*, una agrupació de més de nou-cents documents que esdevé mostra i garantia dels drets i dominis hereditaris del rei Alfons I el Cast com a hereu de l'estirp comtal, demostra de forma documental i legal allò que les *Gesta* expliquen narrativament: el perquè i el quan de l'establiment del dret hereditari del llinatge de Barcelona a les seves possessions, tant als comtats de Provença i Millau (Ramon Berenguer III «adquisiuit» i Ramon Berenguer IV «perpetuo adquisiuit») com als de Besalú i Cerdanya (Ramon Berenguer III «adiunxit» al comtat de Barcelona)⁵⁵ i el regne d'Aragó (Ramon Berenguer IV «optinuit»):

Hic autem Raimundus Berengarii quartus mira probitate, scientia, ingenio ac consilium pollens, toto orbe famosissimus claruit. Nam adhuc valde iuvenis reg

53. Stefano M. CINGOLANI, «Tradiciones e idiosincrasias», p. 226-227.

54. Stefano M. CINGOLANI, «Tradiciones e idiosincrasias», p. 230. Segons Cingolani, la coherència ideològica d'ambdues reforça encara més la vinculació de les *Gesta* amb la voluntat i la supervisió del rei. Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Gestes dels comtes de Barcelona*, p. 14-24. En relació amb la natura catalano-aragonesa dels sobirans de la Corona d'Aragó, vegeu VÍCTOR FERRO, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Jurídics, 2015 (1a ed.: 1987); ben segurament, encara el millor monogràfic sobre l'entramat jurídic de la Catalunya dels segles XII-XVIII en el seu conjunt. En aquesta obra, l'expert iushistoriador tracta —entre moltes altres temàtiques— la manca de necessitat dels comtes barcelonins d'erigir-se en reis barcelonins després de lluir ja un títol reial pel fet de regnar sobre Aragó, equiparant-se, d'aquesta manera, amb la resta de reis de la cristiandat; també reflexiona sobre l'assumpció del títol comtal barceloní com a títol príncipes amb potestat reial sobre el conjunt territorial català i sobre la consolidació del Principat de Catalunya com a entitat monàrquica sobirana separada i diferent del regne d'Aragó. Sobre aquest darrer punt, vegeu també JOSEP SERRANO, «El principado de Catalunya», *Hidalguía. La Revista de Genealogía, Nobleza y Armas*, núm. 282 (2000), p. 929-935.

55. Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Les Gesta Comitum Barchinonensium*, p. 131-136.

num Aragonense cum filia Ranimiri regis Urracha optinuit, anno scilicet Domini M^oCXXXVII.⁵⁶

A més, en aquesta versió primitiva de les *Gesta*, a diferència de les dues posteriors, de la segona meitat del segle XIII, no s'inclou la història dels reis aragonesos anteriors a Ramir II. I, precisament, tant en la segona versió (redactada vers l'any 1268) com en la tercera (redactada entre els anys 1276 i 1299),⁵⁷ que sí que exposen la història d'aquells antics reis d'Aragó i Pamplona, marquen el final de la breu dinastia privativa aragonesa en el segle XII, ja que indiquen que, des del començament del regne d'Aragó (1035) fins al regnat de Ramon Berenguer IV (1137), ha passat poc més d'un segle.⁵⁸ Una extinció, la del llinatge aragonès, que també és explicada en la crònica general de la Corona d'Aragó del rei Pere III el Cerimoniós.⁵⁹

Són proves documentals del fet que la concepció històrica medieval —ja no només dels reis i la historiografia cortesana dels segles XIII i XIV, sinó també del rei Alfons I el Cast i del seu pare— era que la dinastia comtal de Barcelona aconseguí el títol reial i el regne d'Aragó, i no al contrari, com sosté la historiografia revisionista.

En qualsevol cas, són pocs els historiadors moderns que s'han posicionat explícitament en contra de l'aplicació del *casamiento en casa* en els arranjaments de Barbastre l'any 1137. Entre ells trobem el iushistoriador català Josep Serrano Dau-ra⁶⁰ i l'historiador valencià Josep-David Garrido i Valls, darrer biògraf de Ramon Berenguer IV,⁶¹ mentre que Armand de Fluvià no només s'ha mostrat contrari a la tesi d'Ubieto, sinó també ben escèptic respecte a la teoria de l'extinció del llinatge barceloní el 1137.⁶²

Amb tot, després d'una lectura atenta dels arguments esgrimits pels uns i pels altres, pensem que hem d'analitzar amb deteniment tant la teoria d'Antonio Ubieto com la de l'extinció del llinatge comtal que se'n deriva, perquè hi ha aspectes que s'han passat per alt.

56. Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Les Gesta Comitum Barchinonensium*, p. 133-134.

57. Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Gestes dels comtes de Barcelona*, p. 15-16.

58. Stefano M. CINGOLANI (ed.), *Gestes dels comtes de Barcelona*, p. 62-63 i 114-115.

59. Amadeu J. SOBERANAS (ed.), *Crònica general de Pere III el Cerimoniós, dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya*, Barcelona, Alpha, 1961, p. 71-73.

60. Josep SERRANO, «La donació de Ramir II d'Aragó a Ramon Berenguer IV de Barcelona de 1137 i la institució del "casamiento en casa"», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. 15 (1997), p. 7-14; Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón a Ramón Berenguer IV de Barcelona, de 1137, y la institución del "casamiento en casa"», *Hidalguía. La Revista de Genealogía, Nobleza y Armas*, núm. 270 (1998), p. 709-719; Josep SERRANO, «El principado de Catalunya».

61. Josep-David GARRIDO VALLS, *Ramon Berenguer IV*.

62. Armand de FLUVIÀ, «El senyal dels quatre pals és dels comtes de Barcelona i, per tant, català, no aragonès», *Revista de Catalunya*, núm. 96 (1995), p. 25-34.

Primerament, cal que reflexionem sobre la manera del professor Ubieto de tractar el dret històric:

Dejo aparte el tema de la sucesión en los condados catalanes, ya que la mujer no podía ejercer ni transmitir la «potestas», lo que sirvió como base para rechazar los derechos de Fernando I de Antequera en el Compromiso de Caspe por parte de los compromisarios catalanes.

El sistema sucesorio en el reino aragonés, que luego se utilizó en lo que conocemos con la denominación de «Corona de Aragón», tiene una serie de peculiaridades que lo diferencian de los restantes reinos cristianos —no solamente españoles, sino europeos—. Pero es casi completamente desconocido por cuantos historiadores han dedicado su atención al tema.⁶³

Ubieto cita llavors l'historiador de La Rioja José María Ramos Loscertales (1890-1956) i el castellà Alfonso García-Gallo (1911-1992), de l'obra del qual ens diu:

[...] es fundamental para conocer lo ocurrido a partir de los desposorios de Petronila con Ramón Berenguer IV. Tiene el inconveniente que busca el derecho para la «Corona de Aragón», que nunca ha existido. Hay que tener en cuenta que lo fundamental es el «casal de Aragón», la raíz, que —además— lleva consigo los otros territorios (reinos y condados). Por eso hay que buscar el derecho sucesorio en el reino de Aragón, que —naturalmente— evolucionará a lo largo de los siglos. Y este derecho sucesorio en el reino de Aragón no se puede desvincular de las normas jurídicas aragonesas, como el «casamiento en casa», el «standum est chartae» y otras a las que aludiré en este libro.⁶⁴

Així mateix, sosté que, atès que fins que ell no es pronuncià ningú no havia sabut veure aquestes vinculacions, la historiografia experta «disparata abundantemente»⁶⁵ i ha conduït a interpretacions errònies de fets com el Compromís de Casp (1412), que, segons Ubieto, no porta enlloc perquè se centra, com es feia, en l'exclusió de les dones al tron i la transmissió dels drets successoris per via materna, en comptes de considerar l'aplicació dels testaments de Ramir I d'Aragó (1059 i 1061):

A partir de la creació de la «Corona de Aragón» (1137) los reyes que sucederán lo harán de acuerdo con la norma que regía en el viejo reino. Pero acomodada a las circunstancias de cada tiempo. La existencia de estas normas permite

63. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 31.

64. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 31, nota 1.

65. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 32.

explicar con facilidad algunos acontecimientos históricos, como el Compromiso de Caspe, donde la solución dada responde exactamente al cumplimiento del testamento de Ramiro I, aunque no consta que los compromisarios lo conociesen. Pero sí consta que el fautor de la solución fue precisamente un aragonés, el papa Luna, que sí conocía el derecho aragonés.⁶⁶

I d'aquest antiquíssim dret històric aragonès, la norma que més destacà Ubieto és la del *casamiento en casa*, una institució jurídica que, segons ell, ha estat des de sempre desconeguda pels historiadors no aragonesos de tots els temps i la qual no només atorgà les bases per a l'enllaç entre el rei Alfons Sanxes I d'Aragó i Pamplona i la reina Urraca I de Lleó i Castella l'any 1109, sinó que:

La aplicación del «casamiento en casa» —ya citado— es la única explicación posible a la creación de la «Corona de Aragón», mediante primero los desposorios y luego el matrimonio de la reina Petronila de Aragón con Ramón Berenguer IV, conde de Barcelona. Y —posiblemente— la justificación de la toma de postura de la «Corona de Aragón» ante los pretendientes que se enfrentaron en la «Guerra de Sucesión» (1700-1713).⁶⁷

Aquests posicionaments sobre el dret històric ens porten a diverses conclusions:

a) El professor Ubieto va vincular el coneixement del dret històric aragonès al fet de ser aragonès. Segons indicà ell mateix —a diferència dels investigadors que el precediren—, havia sabut trobar la interpretació correcta de la successió de la Corona aragonesa perquè, com que era aragonès, coneixia el dret privat i consuetudinari d'Aragó. De la mateixa manera, sense aportar-ne cap prova, asseverà que el papa Luna aplicà les disposicions testamentàries del rei Ramir I d'Aragó (s. XI) en el Compromís de Casp (s. XV) perquè, com que era aragonès, les coneixia.

En l'actualitat, quedem perplexos davant d'aquest tipus d'afirmacions no contrastades provinents de la ploma d'Antonio Ubieto. Tanmateix, sembla que prenen sentit si partim de la hipòtesi que tenien per objectiu desacreditar, a partir de l'origen de l'autor, les conclusions d'Alfonso García-Gallo. Precisament, l'any 1966 aquest historiador del dret nascut a Sòria havia escrit, sobre la donació que Ramir II fa de la seva filla i el seu regne a Ramon Berenguer IV l'11 d'agost de 1137, els mots següents:

[...] conforme al tenor literal del documento, no se trata de una escritura matrimonial en virtud de la cual el marido adquiere los derechos de la mujer, ni de la promesa o entrega de una dote; sino, de acuerdo con el testamento de Ramiro I,

66. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 54.

67. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 32.

de la elecció d'un maridó y de la entrega del poder directament a éste. En la escritura no hay ni una sola frase de la que pueda inducirse que Petronila es la titular del poder que ejerce su marido o que en alguna parte se reserva. Salvo la fidelidad debida a Ramiro II y a su hija, los aragoneses quedan bajo la autoridad y obediencia de Ramón Berenguer. La condición jurídica de éste no se basa en que él es el marido —el matrimonio ha podido ser el motivo, pero no la «causa» en el sentido que a esta palabra se da en Derecho—, sino en una donación; por ello se prevé que, aún disuelto el matrimonio por muerte de Petronila, Ramón Berenguer conserve el reino de Aragón libre e inmutablemente.⁶⁸

Aquesta conclusió destrossa els fonaments de la nova teoria bastida per Ubieto, qui reitera la seva argumentació sobre l'origen dels historiadors quan, més endavant, diu que el «casamiento en casa» és una institució jurídica «desconocida para los historiadores no aragoneses de todos los tiempos», afirmació que és errònia si es té en compte que a Espanya s'estaven publicant, per part de juristes aragonesos i valencians, estudis d'història del dret que tractaven el *casamiento en casa* des del segle XIX.⁶⁹

En definitiva, hom diria que Antonio Ubieto se serví de l'argument de la no aragonesitat de Ramos Loscertales i, sobretot, García-Gallo, per a justificar el fet que ell era el primer autor a concebre la donació del 1137 com un *casamiento en casa*, puix que, segons la seva lògica, els historiadors del dret que havien tractat el tema de la successió reial, com que no eren aragonesos, no podien conèixer el dret consuetudinari i privat aragonès.

I aquesta conclusió exclou les possibilitats que:

— els esmentats investigadors coneguessin el *casamiento en casa* però no el vinculessin a la temàtica successòria de la Corona d'Aragó pel fet de no guardar cap relació amb aquesta;

— els esmentats investigadors no coneguessin el *casamiento en casa* però, igualment, continués sense guardar cap relació amb la temàtica successòria, com es destria del fet que els juristes aragonesos que estudiaren aquesta institució tradicional rural no la van relacionar amb la successió reial de la Corona d'Aragó.

b) El professor Ubieto també sostingué que l'única tradició successòria seguida pels reis baixmedievals fou la de l'antic regne d'Aragó. I ho justificà dient que Aragó fou superior com a entitat política als comtats catalans i a la resta de regnes de la Corona d'Aragó:

68. Alfonso GARCÍA-GALLO, «El derecho de sucesión», p. 67.

69. A tall d'exemple: Joaquín COSTA, *Derecho consuetudinario del Alto Aragón*, Madrid, Imprenta de la Revista de Legislación, 1880; Luis MARTÍN-BALLESTERO, *La casa en el derecho aragonés*, Saragossa, CSIC, 1944; Joaquín SAPENA, «Un boceto del casamiento en casa», *Revista de Derecho Privado*, núm. 37 (1953), p. 545-568.

Lo que no hay que olvidar, aunque muchas veces se olvida, es que Aragón constituyó la cabeza del reino, el casal de la dinastía, aunque luego se le incorporaron tierras de menor entidad política (que podían tener más fuerza económica o demográfica), como los condados de Barcelona, Pallás y Urgel; o reinos (cuya valoración política, económica y demográfica no es de este momento) como los de Mallorca, Valencia, Sicilia y Nápoles, aparte de Córcega y Cerdeña.

Cuando se hereda al rey difunto se trata de la transmisión del «casal de Aragón», que —por serlo— lleva anejas todas las demás tierras, tengan la titulación que sea.⁷⁰

I aquestes afirmacions són equivocades per diversos motius que exposem a continuació.

En primer lloc, perquè, com a entitat política, el regne d'Aragó fou equivalent al Principat de Catalunya i al Regne de València,⁷¹ si bé des de la perspectiva simbòlica se li reconeixia una certa preeminència per aportar el títol regi fundacional que acabà donant nom a la dinastia reial barcelonina. Per això, en el segle XIV, el rei Pere III el Cerimoniós, tot parlant del paper de Saragossa en la coronació dels sobirans, feu escriure «los reys Darago sien estrets de reebre lo dit sant sacrament de unccio en la ciutat de Ceragoça la qual es cap del regne Darago lo qual regne es títol e nom nostre principal»,⁷² sense que hi hagués contradicció amb el fet que l'estirp que portava el mot Aragó per títol i nom principal fos catalana, com en múltiples ocasions deixà patent aquest mateix rei. Per exemple, quan honorà les despulles del comte Ramon Berenguer II afirmant: «[...] virtuosissimi principis et domini Raymundi Berengarii vulgariter nuncupati Capdestopa, antiquissimi comitis Brachinone, ex cuius stirpe nos per Dei gratiam sumus recto ordine descendens». O quan, en un manuscrit de Santes Creus, fa escriure en relació amb Ramon Berenguer IV: «De regibus Aragonie descentibus per genealogiam domini Raymundi Berengarii, illustris comitis Barchinone, quo tempore regnare ceperunt».⁷³

De fet, com ha escrit fa poc el medievalista valencià Ferran Garcia-Oliver, durant els segles XIII i XIV Catalunya dirigí la Corona d'Aragó «políticament i econòmicament, per molt que des del punt de vista simbòlic la primacia correspongués a Aragó».⁷⁴

En segon lloc, són afirmacions equivocades perquè en el segle XII Aragó i Catalunya eren entitats polítiques naixents. No hi havia un gran regne d'Aragó consolidat

70. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 32.

71. Víctor FERRO, *El dret públic català*, p. 22-26.

72. Próspero de BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, s.l., s.n., vol. 5, p. 271.

73. Jaume RIERA, «La correcta numeració dels reis d'Aragó», *Afers: Fulls de Recerca i Pensament*, núm. 69 (2011), p. 485-521, esp. p. 501 i 504, nota 112.

74. Ferran GARCIA-OLIVER, *Valencians sense ADN*, p. 208.

al qual «se le incorporaron tierras de menor entidad» com els comtats catalans, sinó una sèrie de dominis aragonesos tradicionals que eren una juxtaposició de caràcter personal i dinàstic: els regnes de Pamplona (fins al 1134), d'Aragó i de Saragossa, els comtats de Sobrarb i Ribagorça, junt amb la conquesta de la ciutat de Terol (1171), el seu territori i la zona del Matarranya. Tots plegats, amb l'excepció del regne de Pamplona, s'acaben conformant com a regne unificat d'Aragó entre la segona meitat del segle XII i l'inici del XIV. És per això que, quan en els segles XI i bona part del XII la documentació reial marca el territori on regna el sobirà dels aragonesos, diu «Regnante in Aragon et in Suprarbe atque in Ripacurcia», per exemple.

En tercer lloc, són equivocades perquè els comtats de Barcelona, Urgell i Pallars no es van incorporar pas al regne d'Aragó, sinó que acabaren originant una entitat política diferent, Catalunya, més endavant Principat de Catalunya, políticament en igualtat amb el regne d'Aragó. Els regnes de Mallorca, València, Sicília, Sardenya i Nàpols tampoc no s'incorporaren al regne d'Aragó, sinó que eren regnes autònoms d'aquest, pertanyents a la Corona d'Aragó (monarquia composta), la qual, malgrat el confusionalisme de l'escriptura d'Antonio Ubieto, fou una entitat política diferent del regne privatiu d'Aragó.

En quart lloc, Ubieto barreja el regne privatiu d'Aragó amb el concepte *casal d'Aragó*, que és el nom que rebé clarament des del segle XIV la dinastia dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona, i també amb el concepte *cap*, amb la qual cosa dona a entendre que el regne d'Aragó és el domini capdavanter en l'àmbit polític, alhora que també fica, en aquest poti-poti conceptual, la Corona d'Aragó,⁷⁵ amb la intenció de, més endavant, assimilar aquesta amalgama amb el concepte *casa* del *casamiento en casa*. Hi tornarem quan tractem específicament aquesta institució jurídica.

A més, encara que hagués estat certa l'hegemonia política del regne privatiu d'Aragó en el conjunt de la Corona d'Aragó, tampoc serviria per a provar la seva concepció del dret successori dels reis de la Corona d'Aragó, perquè aquest depenia d'altres factors, com veurem en el punt e.

75. L'expressió *Corona d'Aragó*, documentada des del final del segle XIII, podia remetre a la Corona reial, és a dir, l'entitat principesca encarnada per la persona del rei d'Aragó, València, comte de Barcelona, etc., junt amb la seva administració reial. També podia donar nom a la jurisdicció reial: la part del territori de cada regne, principat o terra que no estava sota jurisdicció eclesiàstica o nobiliària, sinó que pertanyia al rei com a senyor feudal. Finalment, també serví per a referir-se al conjunt políticoterritorial de la monarquia composta catalanoaragonesa com a resum d'expressions com ara «regnes i terres del rei d'Aragó» o «regnes i principat de la Corona d'Aragó». Aquesta darrera accepció és la que ha tingut més èxit en la historiografia contemporània. Sobre la semàntica del concepte, vegeu Jesús LALINDE, «El significado de Corona de Aragón (Contrarréplica)», *Medievalia*, núm. 11 (1994), p. 33-40; Jesús LALINDE, «Depuración histórica del concepto de Corona de Aragón», a Esteban SARASA i E. SERRANO (coord.), *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: siglos XV-XVI*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1997, p. 433-458; Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1997, p. 337-339.

c) En relació amb l'obra d'Alfonso García-Gallo, Antonio Ubieto afirmà que no existí un dret propi de la Corona d'Aragó, cosa que no és pas correcta, ja que existí un dret universal de la Corona d'Aragó que regulà el funcionament de les institucions que abastaven el conjunt de la monarquia (cort, cancelleria, etc.) i conformat, per exemple, per les ordinacions règies relatives a la casa, a la cort o a la coronació dels reis, o per normes universals paccionades, produïdes per les Corts generals de la Corona d'Aragó, celebrades normalment a Montsó. Aquestes arribaren a regular alguns àmbits de la successió règia, com l'obligació d'instituir un hereu universal per a impedir la divisió dels regnes patrimonials entre diversos hereus.⁷⁶

d) Pel que fa a l'argument que afirma que la sentència de Casp (1412) respon a la voluntat papal de voler ser fidel a un testament regi del segle XI, o al suggeriment que el decantament dinàstic dels regnes de la Corona d'Aragó a la mort de Carles II d'Àustria (1700) i durant la Guerra de Successió (1705-1715) pot ser explicat pel *casamiento en casa*, resten fora de tota credibilitat històrica i historiogràfica. Hom diria que no són altra cosa que un intent de vincular fets històrics arxiconeguts relacionats amb la successió de la Corona d'Aragó i els reis aragonesos *ante unionem*, amb el dret privat i consuetudinari aragonès.

e) El 1966 García-Gallo considerà que les nocions consuetudinàries, no escrites, que inspiraven els testaments reials —els principals reguladors de la successió en la Corona d'Aragó— eren factors com ara la pertinença a la família reial, haver nascut d'un matrimoni legítim, el sexe de l'hereu, la primogenitura, l'exclusió dels religiosos, etc. En cap cas parlà del *casamiento en casa* ni digué que el dret privat aragonès influís perquè el regne d'Aragó fos l'entitat política més destacada de la Corona d'Aragó. El 1987 Ubieto contraargumentà el posicionament de García-Gallo asseverant, com hem vist, que al regne d'Aragó el sistema successori, per una sèrie de peculiaritats, era diferent del de la resta de regnes cristians europeus. No obstant això, quan va descriure aquest dret successori aragonès, tractà una sèrie d'elements (herència per als fills de matrimonis legítims, dots i arres, majoria d'edat dels successors per a exercir el govern, etc.) que o bé eren els mateixos que ja exposà García-Gallo o bé no eren pas exclusius del sistema successori dels antics reis aragonesos del segle XI i inicis del XII.

De fet, els únics elements exclusius del dret aragonès que consten en l'obra d'Ubieto són el principi «*standum est chartae*» i el «*casamiento en casa*». De tota manera, el professor Ubieto en cap moment es prengué la molèstia de demostrar que el dret consuetudinari, privat i històric d'Aragó de l'època contemporània —atès que és el dret en el qual es basà el catedràtic aragonès— ja estigués conformat en el segle XI

76. Tomàs de MONTAGUT, «La justicia en la Corona de Aragón», a *La Administración de justicia en la historia de España*, Toledo, Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, 1999, p. 649-685; i Tomàs de MONTAGUT, «El poder del dret durant el regnat de Martí l'Humà», a *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 51-67.

amb les característiques que ell li atorgà, ni tampoc demostrà documentalment que el principi «*standum est chartae*» s'hagués emprat en el testament de Ramir I d'Aragó,⁷⁷ o que la institució jurídica del *casamiento en casa* s'hagués emprat en el segle XII, o bé en el marc del matrimoni d'Alfons el Bataller, rei d'Aragó i Pamplona, amb la reina Urraca de Lleó i Castella, o bé en el pacte entre el rei d'Aragó i el comte de Barcelona. No eren més que hipòtesis presentades com a tesis contrastades.⁷⁸

f) Sembla que la poca versemblança dels plantejaments jurídics d'Antonio Ubieto sobre el dret successori reial donà lloc que la iushistoriadora madrilenya Adela Mora Cañada (1944-2016), que tractà posteriorment la temàtica i recollí les reflexions dels autors precedents, ignorés la tesi del doctor Ubieto, malgrat conèixer-la, tal com es desprèn del fet que l'autora cita la crítica de Serrano Daura a la teoria del *casamiento en casa* del professor aragonès.⁷⁹

Exposat això, segonament, cal que parem atenció de forma directa al *casamiento en casa*.

L'historiador del dret Josep Serrano Daura,⁸⁰ a partir de les obres de juristes experts que s'han ocupat de la temàtica —Joaquín Costa (1846-1911), Luis Martín-Ballestero (1911-1995) i Joaquín Sapena (1922-2010)—, defineix el *casamiento en casa* com una institució jurídica familiar de la modalitat de la viduïtat consuetudinària pròpia de la zona de l'Alt Aragó, estretament vinculada a la societat agrícola i ramadera d'aquell territori. Concretament, és un pacte mitjançant el qual es preveu que, en cas que l'hereu (masculí o femení) d'una casa familiar mori sense deixar un successor amb capacitat per a administrar la predita casa, el cònjuge vidu pugui tornar a casar-se sense perdre els seus drets d'usdefruit sobre la casa (béns mobles i immobles) de l'hereu mort. Normalment, la institució només es materialitzava quan hi havia fills comuns del primer matrimoni que eren menors d'edat o estaven incapacitats. Amb tot, perquè el *casamiento en casa* s'efectués a la pràctica, era necessari que es complissin una sèrie de condicions:

— En primer lloc, la possibilitat d'un nou matrimoni per al cònjuge foraster, en cas d'enviudar, havia de produir-se en el marc de la casa i havia d'estar prevista i reconeguda en el pacte matrimonial primer o, excepcionalment, en el testament del cònjuge hereu difunt.

77. Principi que permet als particulars realitzar pactes i obliga a complir-los sempre que no vagin contra el dret natural ni el del regne d'Aragó. Antonio Ubieto l'esmenta de forma puntual en relació amb una suposició seva sobre la no aparició d'una de les filles de Ramir I en el seu testament, però sense demostrar que realment s'apliqués ja en aquesta època, ni inspirés la redacció del testament ni la tradició successòria dels reis d'Aragó. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 43-45.

78. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 43-51.

79. Adela MORA CAÑADA, «La sucesión al trono en la Corona de Aragón», a Josep SERRANO (coord.), *El territori i les seves institucions històriques. Actes. Ascó, 28, 29 i 30 de novembre 1997*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, p. 547-566.

80. Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón».

— En segon lloc, el nou matrimoni havia d'ésser expressament autoritzat pels progenitors supervivents de l'hereu difunt o, en cas que aquests faltessin, per un consell familiar.

— En tercer lloc, el vidu del primer matrimoni havia de comunicar la seva situació usufructuària al seu nou cònjuge.

— I, en quart lloc, només els fills nascuts del primer matrimoni tenien dret a l'herència de la casa.

Els casos documentals de *casamiento en casa* estudiats fins a l'actualitat són dels segles XVIII, XIX i XX. No hi ha rastre de la institució en el dret aragonès del període medieval, tot i que a partir del 1390 a l'Aragó es comencen a reconèixer els drets usufructuaris recíprocs dels cònjuges. A partir d'aquestes constatacions, el professor Serrano Daura conclou que el sostre d'antiguitat del *casamiento en casa* podria trobar-se, com a màxim, en el segle XV.

En conseqüència, difícilment es pot sostenir la teoria del *casamiento en casa* a l'inici del segle XII a partir de la cronologia que presenta la institució jurídica. No obstant això, no donarem el tema per tancat i analitzarem el contingut de la teoria del professor Ubieto, qui escrigué:

El 11 de agosto de 1137 Ramiro II sentó las bases del «casamiento en casa», realizando las siguientes operaciones:

- a) Entregó su hija Petronila como esposa al conde Ramón Berenguer IV.
- b) Ésta aportó al futuro matrimonio la «casa» como mejor la tuvo su padre y sus hermanos [formada por todos los reinos de Aragón, Sobrarbe, Ribagorza y Monzón, tierras de Huesca y Reino de Zaragoza, vallé de Arán y sus derechos a los condados de Pallás].
- c) Se señala que la casa no había sido disminuida, ya que se entrega el reino en «toda su integridad».⁸¹

Tal com està redactat el punt *b*, Ubieto està afirmant que Peronella aporta al matrimoni la «casa», formada per tot un conjunt de territoris i drets, com millor la van tenir el seu pare i els seus oncles, és a dir, el rei Ramir II i els germans d'aquest: Pere i Alfons Sanxes d'Aragó i Pamplona. Així, es dona a entendre que Peronella, en qualitat d'hereva de Ramir II, aporta com a dot al matrimoni la casa d'Aragó (territoris i drets).

Tanmateix, el document original diu literalment:

Ego Ranimirus, Dei gratia rex Aragonensis, dono tibi Raimunde, Barchinonensium comes et marchio, filiam meam in uxorem cum tocius regni Arago-

81. ANTONIO UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 142-143.

nensis integritate, sicut pater meus Sancius rex vel fratres mei Petrus et Illefonus melius umquam habuerunt vel tenuerunt.⁸²

El document és ben clar: el rei Ramir dona al comte Ramon la seva filla com a esposa amb el conjunt del regne d'Aragó, com el van tenir el seu pare, el rei Sanç, i els seus germans, Pere i Alfons. En canvi, Antonio Ubieto afirmà que la petita Peronella aportà al futur matrimoni la «casa» com millor la tingueren el seu pare i els germans d'aquest, és a dir, el rei Ramir (en comptes del rei Sanç!) i els reis Pere i Alfons (els oncles de Peronella). Per tant, això vol dir, ras i curt, que tota la teoria es basa en una interpretació que altera el document original, i fa l'efecte que s'ha fet de manera intencionada.

Diem això perquè no sembla procedent atribuir la redacció d'Ubieto del punt *b* a una interpretació errònia de la documentació o a un descuit del catedràtic, que per error feu Peronella aportadora del regne, però l'autèntic aportador era el rei Ramir. Sabem que Antonio Ubieto coneixia la interpretació correcta del document perquè en la mateixa obra havia escrit:

Por eso Ramiro II en su documento de agosto de 1137 precisa que entrega con su hija a Ramón Berenguer IV íntegramente todo lo que tuvieron su padre y sus hermanos, no habiendo sido disminuidos (sic).⁸³

El fet que, a l'hora d'exposar com es produí el *casamiento en casa* del 1137, un autor docte en la matèria com era Ubieto alterés allò que diu el document històric de Barbastre i es contradigués a si mateix, sembla que només pot respondre a un motiu lògic: perquè es produeixi un *casamiento en casa*, el cònjuge provinent de la casa ha de ser hereu de les propietats familiars, de les quals el cònjuge foraster pot mantenir l'usdefruit en cas que es torni a casar després de la mort de l'hereu. Per tant, Ubieto havia de fer Peronella hereva de la casa del seu pare. Però, com hem vist en la documentació reproduïda, ni Peronella aporta res ni Ramir II li reconeix cap dret sobre el regne d'Aragó, que és entregat al comte com a donació per part del rei, com ja indicaren García-Gallo i Serrano Daura.⁸⁴

És cert que pot parèixer que Peronella no havia quedat totalment desposseïda del regne d'Aragó a partir del contingut del seu testament del 1152,⁸⁵ de la seva abdicació el 1164 i del seu darrer testament, del 1173. De fet, el professor Ubieto i els

82. Per a les citacions de la documentació del 1137, remetem a les transcripcions citades *supra* en aquest article.

83. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 51-52.

84. Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón», p. 718.

85. ACA, Cancelleria, perg. Ramon Berenguer IV, carpeta 38, doc. 250.

seus seguidors també s'han basat en aquests tres documents per fer Peronella hereva i/o sobirana des del 1137. Tanmateix, això va contra la tradició successòria aragonesa, almenys fins al temps de la reina Joana I la Boja.⁸⁶

Ja des de l'inici del regne aragonès, amb el testament del primer rei (Ramir I), els fills són avantposats a les filles i, en cas de sobreviure només les filles, la que sigui hereva no pot regnar ni rebre el regne, que passa directament al marit. En cas que l'hereva no estigui casada, els nobles han d'escollir un altre rei entre la noblesa masculina amb sang reial. Aquesta tendència successòria contrària a l'herència femenina quedà confirmada un segle després amb el testament de Peronella de l'any 1152, que, tot i que va quedar sense efectes, és ben indicatiu de la tradició misògina imperant.⁸⁷ I el mateix succeí amb la tradició successòria barcelonina. En el període medieval no es donà cap cas de dones que heretessin o regnessin per si mateixes en els regnes i el principat de la Corona d'Aragó. Només cal recordar l'origen de les revoltes de les unions aragonesa i valenciana contra Pere III el Cerimoniós per menystenir els drets del seus germans, l'infant Jaume, comte d'Urgell, i l'infant Ferran, marquès de Tortosa, i voler fer hereva del tron la seva filla Constança. Així doncs, els fills mascles, fins i tot menors, passen a regnar a la mort dels pares, dels quals reben l'herència i la potestat. Una altra cosa és que les mares puguin transmetre drets successoris als seus fills mascles o als seus marits, pel fet de descendir elles de sobirans, o que les conjuntures concretes de minoria d'edat dels fills puguin propiciar que algunes reines o comtesses vídues exerceixin una regència durant els primers anys del seu regnat —Ermessenda de Carcassona, per exemple—. En qualsevol cas, fixem-nos en el que digué García-Gallo sobre la documentació esmentada de Peronella (1152, 1164 i 1173):

Estas concesiones reiteradas del reino por Petronila pudieran hacer pensar que el reino, no obstante la donación del mismo hecha en 1137 por Ramiro II, sigue siendo suyo: de «suum regnum» habla incluso en 1173. Pero en realidad se trata de confirmaciones de un acto anterior. Hay un hecho que precisa este alcance puramente confirmatorio de una y otras concesiones: el que desde el momento mismo en que muere su marido Ramón Berenguer IV, y aunque éste no había usado el título de rey, su hijo Alfonso II se titula ya «rey de Aragón» en vida de su madre. Lo cual indica que el *regnum*, es decir, el poder de reinar, lo hereda de su padre —al que se lo había concedido Ramiro II— y no de su madre.⁸⁸

86. Adela MORA CAÑADA, «La sucesión al trono», p. 556-557.

87. Alfonso GARCÍA-GALLO, «El derecho de sucesión», p. 66-68.

88. Alfonso GARCÍA-GALLO, «El derecho de sucesión», p. 68.

Cal fer esment aquí del posicionament d'Adela Mora, la qual, sense seguir les teoritzacions d'Ubieto, també discrepa de l'afirmació de García-Gallo que acabem de reproduir, car considerarà que la titular del regne d'Aragó, i dels seus drets, fou sempre Peronella, ja que en el primer document de donació del 1137 «se afirma que Ramón Berenguer no podría tener el reino *libere et immutabiliter*, sino hasta después de morir Ramiro II y habiendo fallecido Petronila», cosa que deixa clar que les dones podien ser titulars del regne d'Aragó i justifica que la reina disposi del regne d'Aragó en el seu testament del 1152, fet poc abans de parir.⁸⁹ Amb tot, som del parer que el posicionament de García-Gallo és correcte.

Primerament, perquè el document de l'11 d'agost de 1137 no diu que la donació lliure i immutable del regne d'Aragó a Ramon Berenguer només sigui possible en cas de morir Peronella i Ramir II, sinó que diu que, fins i tot si mor Peronella, el comte podrà mantenir el regne que ja ha rebut perquè la donació no depèn d'ella. L'esment de la mort del rei té tot el sentit perquè —recordem— en aquell moment Ramir II encara no havia ni abdicat. A més, existeixen una sèrie de documents que podrien demostrar que durant uns mesos el rei governà junt amb el comte.⁹⁰

Segonament, perquè Mora ignorà els altres dos grans documents del 1137, especialment el signat el 13 de novembre a Saragossa, considerat per la historiografia experta l'abdicació del rei Ramir II i en el qual el rei ordena als aragonesos obeir i ser fidels en tot al comte com si fos un rei i dona a Ramon tot allò que s'havia reservat en el primer document, sense esmentar Peronella.

Comentat aquest incís, tornem al suposat *casamiento en casa* del 1137. Concretament, tornem al punt *b*, que diu que Peronella aportà la casa com millor la tingueren el seu pare i els seus oncles. Aquest punt ha estat rebutjat per Armand de Fluvià perquè, a parer seu, una nena d'un any d'edat no podia aportar res. Era el seu pare, el rei, qui ho aportava tot. A més, Fluvià argumenta que l'expressió «como mejor la tuvo su padre» implica que Ramir II hauria de ser mort, i no era el cas.⁹¹

A parer nostre, no cal que Ramir II sigui mort perquè es parli d'ell en passat, sempre que realment Peronella sigui la persona que aporta quelcom al matrimoni. Així i tot, tampoc no fou el cas. De fet, l'argument de l'edat de la nena, tot i ser completament lògic, resulta innecessari puix que, com hem contrastat, les afirmacions d'Antonio Ubieto, tal com estan redactades, són una alteració en relació amb el que diu el document històric.

89. Adela MORA CAÑADA, «La sucesión al trono», p. 554-555.

90. Antonio UBIETO (ed.), *Documentos de Ramiro II de Aragón*, Saragossa, Anubar, 1988, p. ex., doc. 115, p. 139-140. Diem «podrien» perquè, bo i que Ubieto els donà per autèntics, com ja hem exposat més amunt, cal un estudi acurat per a demostrar que verament ho són, per la qüestió de les dates.

91. Armand de FLUVIÀ, «El senyal dels quatre pals», p. 32-34.

Un altre element del punt *b* modificat per Ubieto és que allò que el rei Ramir II dona al comte Ramon és la seva filla i el conjunt del regne d'Aragó tal com el tingueren Sanç Ramires i Pere i Alfons Sanxes, i no pas una «casa» que, segons Ubieto, no és altra que la casa reial d'Aragó (composta per regnes, terres i drets) i sense cap disminució.

En primer lloc, perquè en el cas que els dominis fossin del titular de la casa reial d'Aragó i aquesta hagués estat íntegra, tal com la tingueren els reis Sanç, Pere i Alfons, hauria d'incloure el regne de Pamplona, i no l'inclou. El document parla simplement i de forma explícita del «regni Aragonensis».

En segon lloc, perquè en la documentació no hi consta el terme *casa* ni en llengua vernacle ni en llatí (*domus*). I no només això, sinó que el professor Ubieto i els partidaris de la seva teoria, per una banda, empren els diversos significats de la paraula *casa* sense la més mínima consideració per la història conceptual: barregen la casa com a edifici que habita una família; la casa com el conjunt de persones (parents i servei) que conformen una família —en cas de ser la «casa del rei», la conformen el conjunt d'oficials reials—; la casa com a llinatge nobiliari, incloent-hi les branques troncal i col·laterals, àdhuc les bordes; i la casa pairal, l'edifici més antic i noble d'una família. I, per altra banda, sense cap recança fan de *casa* el sinònim total de *regne d'Aragó*, *casal d'Aragó* i *Corona d'Aragó*, conceptes amb significats diferents, forçant el paral·lelisme entre una casa rural, els terrenys que hi estan associats, així com la família que hi resideix amb la parentela i el servei, amb l'estirp i la família sobirana d'Aragó i Barcelona, l'Administració reial de la Corona d'Aragó, la jurisdicció reial i el conjunt de dominis que pertanyien al sobirà titular dels aragonesos el 1137: el regne d'Aragó, els comtats de Sobrarb i Ribagorça —que, recordem-ho, legítimament pertanyien als ordes jerosolimitans—, el regne de Saragossa —que, fem memòria, Ramir II tenia com a feu del rei de Lleó i Castella— i els drets sobre tots els territoris.

El producte final és una casa d'Aragó que és «aportada» per Peronella i en què s'ha «d'integrar» Ramon Berenguer, creada *ex professo* a partir d'un batibull semàntic oposat al rigor metodològic que exigeix la matèria.⁹²

En tercer lloc, no tenim constància que pels volts del 1137 els conceptes de *casa del rei* (com a nom dels servidors del rei) i *casal d'Aragó* (nom del llinatge reial) ja s'empressin.

No hem sabut trobar la «casa del rei» documentada fins als darrers anys d'Alfons I el Cast,⁹³ ni tenim pas notícia de cap regulació d'aquesta fins a la segona meitat

92. Vegeu el resum i les aportacions del filòleg i heraldista Alberto MONTANER FRUTOS, *El señal del rey de Aragón. Historia y significado*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2013, p. 22-29 (1a ed.: 1995).

93. «[M]aiordomo in domo nostra». Ana-Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, «Los cargos de mayordomo, senescal y dapifer en el reinado de Alfonso II de Aragón», *Aragón en la Edad Media*, núm. 8 (1989), p. 599-610.

del segle XIII, en temps del rei Pere II el Gran; de fet, la seva regulació més destacada té lloc en les *Ordinacions* de Pere III el Cerimoniós, del 1344.⁹⁴

Pel que fa al nom del llinatge català dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona identificat amb el terme *Aragó* —per ser, dels dos dominis fundacionals, el que aportà el títol reial—, comencem a trobar-ne les primeres mostres en el segle XIII; per exemple, en el primer testament de Jaume I el Conqueridor (1232), on apareix esmentat com a «genere regali Aragonum».⁹⁵ Però, per a trobar-lo anomenat de forma habitual com a casal d'Aragó, haurem d'esperar al segle XIV, com s'observa en les cròniques de Ramon Muntaner i Pere III el Cerimoniós. En qualsevol cas, el 1984 Ernest Belenguier ja posà de manifest aquesta accepció de cara a l'ús erroni que feia Ubieto de la història conceptual en *Orígenes del Reino de Valencia*:

[...] l'expressió «casal d'Aragó», aplicada a la dinastia catalano-aragonesa, és legítima en aquell temps [es refereix a finals del segle XIII i principis del XIV] i és perfectament lògic que un català com ara Muntaner la utilitze, d'igual manera que Desclot. Això no és, doncs, cap argument, entre d'altres d'esgrimits per l'autor per a pretendre —tal i com fa Ubieto— problematitzar el lloc de naixement de Desclot en base al crit de guerra d'alguns dels seus personatges: «Aragó, Aragón».⁹⁶

Antonio Ubieto feu cas omís d'aquesta encertada crítica —si és que la llegí o en tingué notícia— i el 1987 hi tornà a insistir, ja no només amb el barreig de *regne*, *casa* i *casal*, sinó amb el crit d'«Aragó, Aragón»:

Por otro lado, esta «conciencia nacional» [es refereix a la catalana] tampoco aparece muy clara cuando se leen «els quatre evangelis catalans» [es refereix a les quatre grans cròniques] y se vé [sic] que, cuando se lanzan al combate —y, generalmente, a la muerte, en luchas armadas— aquellos gloriosos catalanes lo hicieron siempre a grito de «Aragó, Aragón».⁹⁷

Dit això, si continuem amb la teoria, el catedràtic aragonès prosseguí:

94. José JORDÁN DE URRÍES, «Las ordenaciones de la corte aragonesa en los siglos XIII y XIV», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, núm. 52 (octubre-desembre 1913), p. 220-229; Miguel Àngel LADERO, «La Casa Real en la baja edad media», *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 25 (1998), p. 327-350.

95. Antoni M. UDINA, *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*, Barcelona, Fundació Noguera, 2001, doc. 19, p. 135-137.

96. Ernest BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, vol. I, p. 50, nota 9. Els claudàtors són nostres.

97. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 157-159, nota 19. Els claudàtors són nostres.

d) Se encomienda a todos los habitantes del reino que sean fieles al nuevo dueño. Hay transmisión del dominio sobre el reino. Pero no la disposición de la «honor».

e) Se establece el «casamiento en casa» para el supuesto que la infanta Petronila muriese. Ramón Berenguer IV sería —si sobreviviese— el dueño del reino.

f) En este supuesto caso sería dueño libre e inmutablemente, después de la muerte de Ramiro II de Aragón.⁹⁸

Per desgràcia, ens trobem amb una nova alteració en la interpretació de la documentació històrica. Si bé en el document de l'11 d'agost el rei Ramir no explicita la donació de l'honor del regne, en el document del dia 27 d'agost diu que ja la va donar a Ramon a Barbastre: «Hoc est donativum quod facit dominus Ranimirus, rex Aragonensis, illustri Barchinonensium comiti Raimundo. Donat namque ei, confirmat et laudat, quod ab ipso die quo ei donavit filiam suam cum suo honore». I en el del dia 13 de novembre el rei ho torna a repetir: «Omnibus est manifestum quod ego Ranimirus, Dei gratia rex Aragonensis, dedi filiam meam Raimundo, comiti Barchinonensi, simul cum omni regni mei honore».

Amb aquest «honor», el rei Ramir II designava el patrimoni territorial del rei sobre el conjunt del regne. Contradient els documents històrics d'Ayerbe i Saragossa, Antonio Ubieto afirmà que Ramon Berenguer no disposava de l'honor del regne. El motiu del catedràtic podria ser la voluntat de crear el símil amb el cònjuge vidu usufructuari del *casamiento en casa*, aquell que si es torna a casar després de la defunció de la seva parella continua gaudint de la casa familiar d'aquesta sense ser-ne mai el propietari.

Cal aclarir que, si bé és cert que en el document de Barbastre de l'11 d'agost Ramir II diu que «[i]nterim vero si quid augmentationis vel traditionis de honoribus vel municionibus prephati regni, me vivente, facere tibi voluero, sub prephata hominum fidelitate firmum et immobile permaneat», no s'han de confondre «la honor del conjunt del regne», que posseeix el rei i entrega al comte amb la seva filla i el regne a Barbastre —com confirma el mateix Ramir II posteriorment—, amb «les honors particulars del dit regne», és a dir, fortificacions, castells i terres castrals que tenien els senyors aragonesos per al rei i sobre les quals el rei Ramir II encara es reserva algun domini fins al dia 13 de novembre. Llavors, el rei indica als seus homes que totes les honors que tenen per a ell les han de tenir per a Ramon Berenguer, com a rei, i entrega a aquest tot el que havia retingut dos mesos abans:

[...] volo, precor et mando cunctos homines meos, milites scilicet clericos ac pedites, quatenus castra et municiones sive alios omnes honores, ita per eundem

98. ANTONIO UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 143.

Raimundum comitem deinceps teneant et habeant sicut per regem debent tenere et habere et ei tanquam regi in omnibus sub continua fidelitate obediant. Et ut in hoc nullum ocasionis vel pessime machinationis ingenium ab aliquo possit intelligi, totum ei dimitto, dono atque concedo quicquid retinueram in ipsa alia carta donacionis regni quam ei antea feceram cum filiam meam ei dedissem.

Tot i que no ho sabrem mai, existeix la possibilitat que el subconscient traís el professor Ubieta, perquè si bé assevera que el comte no rep la propietat del conjunt del regne, l'anomena el seu «nuevo dueño» en el punt *d*. De fet, el mateix autor es torna a contradir en la seva argumentació, atès que els punts *e* i *f* neguen literalment el punt *d*. Si en el punt *d* indica que el comte ja és el «nuevo dueño» del regne, com pot dir en els punts següents que només «sería dueño» del regne en morir Peronella i el rei Ramir II?

A més, justament en els punts *e* i *f* considera Ubieta que s'estableix el *casamiento en casa*, ja que, en cas de morir Peronella i Ramir II, el comte seria l'amo d'Aragó. Tanmateix, com indicà el professor Serrano, el *casamiento en casa* només és una pròrroga de l'usdefruit de la casa familiar en cas de nou matrimoni del cònjuge foraster vidu, que només es materialitza a la pràctica quan hi ha fills menors o incapaços. Això vol dir que aquest cònjuge foraster no arriba a ser mai el propietari de la casa. En canvi, segons el doctor Ubieta, justament Ramon (el cònjuge foraster) podria arribar a ser amo gràcies al *casamiento en casa*. I no només això, sinó que també afirma, com hem vist més amunt, que si moria Peronella, «mediante el “casamiento en casa”, Ramón Berenguer IV había (sic) recibido la “casa/el casal” de Aragón con todo derecho. Y los hijos habidos en otro matrimonio serían los dueños legítimos del ya viejo reino».⁹⁹

Com ja avisà Serrano Daura fa molts anys, Antonio Ubieta ignorà, «quizá expresamente», que l'objectiu del *casamiento en casa* és la pròrroga de l'usdefruit de la casa.¹⁰⁰ I una de les seves conseqüències és que només els fills nascuts del primer matrimoni tenen dret a l'herència de la casa. Per tant, si verament el pacte del 1137 fos que el *casamiento en casa* tindria lloc en cas de morir Peronella després de l'abdicació o la defunció de Ramir II, Ramon Berenguer IV no seria mai sobirà d'Aragó ni els seus successors haguts d'un altre matrimoni serien reis d'Aragó, com sostingué Ubieta.

Amb tot, no ho deixem encara i continuem amb l'argumentació del medievalista aragonès:

g) No se contempla ni siquiera la posibilidad del nuevo matrimonio de Ramón Berenguer IV: es libre de hacerlo si lo desea.¹⁰¹

99. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 155

100. Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón», p. 713, nota 6.

101. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 143.

Com advertí també Josep Serrano, el fet que no es faci referència a un possible nou matrimoni del comte de Barcelona no implica pas una autorització tàcita d'aquest, com digué Ubieto.¹⁰² A més, recordem que, perquè hi hagués hagut *casamiento en casa*, la possibilitat de futur casament de Ramon Berenguer hauria d'haver estat explicitada o bé en el document de donació de Barbastre, o bé, de forma excepcional, en el testament de Peronella del 1152, quan encara vivia el comte. No és el cas en cap dels dos documents.

Tot i això, seguí Ubieto:

h) Dentro del supuesto de muerte de Petronila, Ramiro II se reserva el derecho de aumentar sus donaciones.¹⁰³

Una nova interpretació errònia del document. El que digué Ramir II fou:

[...] si filia mea mortua fuerit prephata, te superstitute, donacionem prephati regni libere et immutabiliter habeas absque alicuius impedimento post mortem meam. Interim vero si quid augmentationis vel tradicionis de honoribus vel munitionibus prephati regni, me vivente, facere tibi voluero, sub prephata hominum fidelitate firmum et immobile permaneat.

Els possibles augments de donacions en relació amb les honors o fortaleces dels senyors aragonesos no estan lligats a la mort de Peronella. De fet, com hem comprovat, el rei Ramir realitza les predites donacions el dia 13 de novembre de 1137 i la seva filla no mor fins l'any 1173. Això no obstant, la redacció del punt *h* del professor Ubieto dona a entendre que Ramir II només podria fer donacions al comte en cas que morís Peronella, per la raó que en la seva teoria ella era l'hereva del regne/casa d'Aragó.

El mateix autor també afirmà:

i) Como contraprestación, Ramiro II será siempre rey, dueño y padre en el reino de Aragón y en todos los condados de Ramón Berenguer IV, mientras le placiese a aquél.¹⁰⁴

Amb aquesta oració, el catedràtic aragonès deixa patent que Ramon Berenguer se sotmet al rei d'Aragó —i, segons tota la seva argumentació anterior sobre el *casamiento en casa*, també a la seva filla, l'hereva de la casa/regne—, de manera que els seus

102. Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón», p. 713, nota 6.

103. ANTONIO UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 143.

104. ANTONIO UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 143.

comtats catalans queden sotmesos al regne d'Aragó, l'entitat superior. Serrano Daura digué respecte a aquesta qüestió:

Situar en ese acto del siglo XII [la donació de Barbastre del 1137] el origen de la institución [es refereix al *casamiento en casa*] es forzarla abusivamente, sin fundamento, más cuando no existe realmente ni el más mínimo nexo. [...] Ello no obstante, es evidente la intencionalidad de Ubieto al establecer aquella vinculación [entre el *casamiento en casa* i el pacte del 1137]: poder afirmar que Ramón Berenguer IV con todos sus dominios se somete a la Casa de Aragón, de manera que sus Condados pasan a depender de aquel reino y forman parte de él.¹⁰⁵

De fet, com ja hem explicat anteriorment, Antonio Ubieto ja catalogà com un *casamiento en casa* la boda d'Alfons I Sanxes d'Aragó i Pamplona amb Urraca de Lleó l'any 1109, suposem que per a crear un precedent per a les esposalles del 1137.

En qualsevol cas, resulta evident que ni es va produir cap *casamiento en casa* ni, com assegurà Ubieto, gràcies a aquesta institució jurídica, suposadament establerta l'11 d'agost de 1137, Ramon Berenguer governà des del 1137 en nom de la «reina» Peronella, la titular de la sobirania. Per a sostenir això, s'ha d'ignorar l'abdicació de Ramir II produïda a Saragossa tres mesos després, quan Ramir cedeix al comte tot allò que s'havia reservat a Barbastre i ordena als aragonesos que tinguin Ramon com a rei.

De fet, això és justament el que feu el catedràtic aragonès quan sobre aquest fet culminant només digué:

Todavía el 13 de noviembre, estando en El Castellar, cerca de Zaragoza, Ramiro II daba un nuevo paso en la dejación de derechos y prerrogativas, y cedía prácticamente el ejercicio de la «potestas regia» a Ramón Berenguer IV, reservándose sólo la fidelidad que el barcelonés debería al monarca aragones.¹⁰⁶

Llavors reproduïx el document i directament conclou:

El resultado de esta serie de documentos era claro. Ramiro II había podido solucionar la sucesión en el reino aragonés mediante instituciones típicamente aragonesas, aceptadas por todos sus súbditos, puesto que eran normas comunes. Si la infanta Petronila llegaba a consumir el matrimonio, sus hijos serían los reyes de Aragón. Si moría, mediante el «casamiento en casa», Ramón Berenguer IV había recibido la «casa/el casal» de Aragón con todo derecho. Y los hijos habidos en otro

105. Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón», p. 718-719 i nota 21. Els claudàtors són nostres.

106. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 153.

matrimonio serían los dueños legítimos del ya viejo reino. Sólo quedaba esperar que la infanta Petronila alcanzase la mayoría de edad canónica para realizar el matrimonio.

Ramiro II de Aragón pudo hacer penitencia de su pecado, por haber contraído matrimonio, siendo presbítero, viviendo en la zona de Huesca.¹⁰⁷

És a dir, no amaga el document del 13 de novembre de Saragossa, però la seva interpretació li manlleva qualsevol transcendència i en la conclusió sobre la documentació directament l'ignora, car en ella només es té en compte el suposat *casamiento en casa* produït l'11 d'agost a Barbastre.

Certament, fa l'efecte que el que hi ha darrere de tota la teoria del professor Ubieto és deixar clar que un català no regnà mai l'Aragó, puix que, un cop retirat Ramir a la vida monacal, segons la predita teoria el comte governà perquè era el consort de la «reina» Peronella. En aquest sentit, Garrido i Valls ja digué que la intenció d'Antonio Ubieto i dels seus seguidors havia estat:

[...] convertir el comte català en mera comparsa històrica. Bé, l'historiador del dret Alfonso García-Gallo, que no és català, ja s'encarregà d'explicar amb pèls i senyals el caràcter de donació, de filla i regne, dels documents [...]. Ara bé: tot i les evidències documentals hi ha qui, a ponent del Cinca, mai no ha paït bé que el comte de Barcelona es convertís en el sobirà d'Aragó.¹⁰⁸

No obstant això, com estem comprovant, l'hereu de les donacions del rei i nou sobirà aragonès, un cop retirat Ramir II, fou Ramon Berenguer. No és a Ramir ni a Peronella, sinó al comte dels barcelonins i *princeps* dels aragonesos —i als futurs descendents legítims d'aquest (que no tenen per què ser de Peronella)—, a qui els ordes jerosolimitans entreguen el regne el 1140-1143. També és amb Ramon amb qui tracten, pacten, s'alien i s'enfronten els altres sobirans cristians i musulmans, començant pel seu cunyat, l'emperador lleonès. I, com mostrarem de seguida, en la documentació del 1137-1162 és Ramon Berenguer qui regna *per se* i no en nom de Peronella.

Amb tot, com hem vist, alguns dels seguidors de la teoria del *casamiento en casa* van més lluny que el professor Ubieto i se serveixen de la teoria esmentada, i en especial de la frase «rey, dueño y padre», per a parlar d'afillament del comte per part de Ramir II, de renúncia de Ramon Berenguer al seu llinatge català i extinció d'aquest, motiu pel qual la dinastia s'anomenà *casal d'Aragó*, i de l'ús per part de Ramon del títol de *princeps Aragonensis* com a fill de Ramir II.

Al nostre parer, això és tot un despropòsit historiogràfic. Vegem-ho.

107. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 155.

108. Josep-David GARRIDO VALLS, *Ramon Berenguer IV*, p. 112. Els claudàtors són nostres.

La base principal és una teoria, la del *casamiento en casa* del 1137, que, com hem comprovat, no pot suportar una anàlisi crítica.

El segon argument és el fet que Ramir diu que serà rei, senyor i pare al regne aragonès i als comtats de Ramon, mentre li plagui.

Com sosté el professor Serrano Daura, amb la frase on el rei indica que serà «rex, dominus et pater in prephato regno et in totis comitatibus tuis, dum mihi placuerit», Ramir II simplement es reservava la seva dignitat règia¹⁰⁹ i, afegim, explicitava la jerarquia durant els tres mesos de cogovern amb Ramon, fins que el 13 de novembre de 1137 ordenà als aragonesos, a Saragossa, que obeïssin i fossin fidels a Ramon Berenguer com a rei («tanquam regi») i es retirà a la vida monacal.

El terme *pater* —en el qual es basen els autors que sostenen que Ramir II afillà Ramon Berenguer i, en conseqüència, aquest renuncià al seu llinatge, com prova que la dinastia acabi anomenant-se *casal d'Aragó*— no sembla res més que un mot que Ramir utilitza per a donar a entendre que espera un comportament respectuós, proper i fidel per part del seu gendre Ramon, el receptor de les seves donacions i promès de la seva filla. El fet que no existeix cap afillament jurídic queda demostrat en diversos documents posteriors al de Barbastre, en què el comte és anomenat «gener» o «genero» (gendre) del rei Ramir II.¹¹⁰ En qualsevol cas, la comparació històrica fa completament inversemblant parlar d'afillament artificial. Els afillaments de Ramir II d'Aragó amb Garcia Ramires de Pamplona (1135) i Jaume I d'Aragó amb Sanç VII de Navarra (1231) segueixen un procediment diferent del *casamiento en casa* i no ens consta pas que es produeixi el repudiament del llinatge de l'afillat.¹¹¹ Precisament, els defensors de l'adopció de Ramon Berenguer IV per Ramir II —que no són pas historiadors del dret, o almenys no en tenim constància— mai no expliquen el mecanisme jurídic d'aquesta, més enllà d'associar-la d'una manera o altra al *casamiento en casa*, que en cap cas comporta l'adopció dels cònjuges forasters per part dels pares dels cònjuges hereus, ni la renúncia dels cònjuges dels forasters al seu llinatge, i que, com hem comprovat, el *casamiento en casa* no va tenir lloc.

A més, el pretès afillament és absurd si considerem les conseqüències reals que hauria tingut si s'hagués produït: si Ramon Berenguer hagués esdevingut fill de Ramir II, ja no hauria calgut que es casés amb Peronella, car el comte seria l'hereu mascle del rei i s'hauria acabat intitulant *rex* des del 1137. En aquest supòsit, difícilment podria casar-se Ramon amb Peronella el 1150, ja que aquesta hauria estat, legalment, la seva germana.

Pel que fa al cognom d'Aragó i com és ben sabut, entre els segles xi i xv tant les famílies nobiliàries com les reials adopten com a cognom familiar el nom del do-

109. Josep SERRANO, «La donación de Ramiro II de Aragón», p. 713, nota 6.

110. Antonio UBIETO, *Documentos de Ramiro II*, doc. 115, 118 i 120.

111. Ni tan sols el mateix Ubieta relaciona el suposat *casamiento en casa* del 1137 amb cap afillament. Antonio UBIETO, *Historia de Aragón*, p. 52-53.

mini fundacional que aporta el títol principal, sense que existeixi, en el cas dels reis d'Aragó, cap contradicció entre la invocació de la continuïtat dinàstica barcelonina i la ponderació del títol reial com el més destacat i principal,¹¹² com hem demostrat al llarg del text.

Sobre el príncep Ramon Berenguer IV dels aragonesos, cal dir que els títols que Ramon Berenguer emprà en relació amb l'Aragó foren el de *regni dominator Aragonensis* i el de *princeps*. No obstant això, el comte no feu servir mai aquest darrer títol per ser fill del rei Ramir II, perquè l'ús del mot *princeps* per a anomenar l'hereu reial no apareix a Europa fins al segle XIV, i, concretament a la Corona d'Aragó, fins al segle XV (príncep de Girona).

Alguns historiadors consideren —amb encert, pensem— que aquests són títols per a indicar la seva posició com a sobirà dels aragonesos sense haver d'utilitzar el de *rex*.

Schramm explicà que el títol de *dominator* era el propi dels sobirans a l'Antic Testament i durant l'antiguitat clàssica, i va ser emprat en els segles XI i XII pels emperadors i pels reis de Lleó, per exemple Ferran II (1157-1188): «*Dei gratia Legionensium et Gallecie dominator*».¹¹³

Sobre *princeps*, no hem d'oblidar que fou un títol del qual se serví coetàniament Alfons Enríques, primer rei de Portugal;¹¹⁴ que els segles XII i XIII són l'època de la recepció del dret romà —en què s'anomena *princeps* els antics emperadors— a l'Europa occidental, com s'observa en cèlebres fórmules jurídiques de sobirania com «*Rex Francie in regno suo princeps est*»; i que les cúries de Ramon Berenguer IV i Alfons I són romanitzades,¹¹⁵ com es destria de la formació dels Usatges de Barcelona, en els quals el concepte de *princeps* al·ludeix al comte de Barcelona com a sobirà legislador.¹¹⁶

S'han vessat rius de tinta sobre per què Ramon Berenguer IV no emprà el títol reial si era el sobirà regnant d'Aragó i tenia la vènia explícita del patriarca de Jerusalem. Entre les hipòtesis més plausibles hi ha el respecte vers Ramir II, qui ostentà aquesta dignitat fins a la seva mort, o vers el papa, qui pretenia el dret imperial de crear reis.¹¹⁷

112. Flocel SABATÉ, *Percepció i identificació dels catalans a l'edat mitjana. Discurs de recepció de Flocel Sabaté i Curull com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 20 d'octubre de 2016*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2016, p. 71.

113. Percy E. SCHRAMM, «Ramon Berenguer IV», p. 23 i 48, nota 41.

114. Josep-David GARRIDO VALLS, *Ramon Berenguer IV*, p. 132.

115. Stefano M. CINGOLANI, «Seguir les vestígies dels antecessors», p. 233-234.

116. Josep SERRANO, «El principado de Catalunya», p. 931-932; Pedro Andrés PORRAS, Eloísa RAMÍREZ VAQUERO i Flocel SABATÉ, *La época medieval: administración i gobierno*, Tres Cantos, Istmo, 2003, p. 302.

117. Josep SERRANO, «El principado de Catalunya», p. 932; Percy E. SCHRAMM, «Ramon Berenguer IV», p. 22.

Amb tot, fou el comte Ramon Berenguer —i no pas Peronella, qui no sembla que heretés res del seu pare més enllà de la dignitat simbòlica d'intitular-se reina després de la boda— qui posseï la potestat règia i qui regnà de dret i de fet, i en el seu propi nom, sobre Aragó entre el 1137 i el 1162, com deixen palesat els pergamins d'aquest període amb fórmules com «regnante comes Barchinone in Aragon», «regnante comes Barchinonensis et princeps Aragonensis» o «Regnante sive dominante me Raimundo comite in Aragone, in Suprarbe, in Ripa Curza et Cesaraugusta et in Calataiu et in Darocha»,¹¹⁸ que segueixen el protocol regi aragonès.¹¹⁹ De fet, el poder del comte no sembla pas gens dependent de Peronella quan, d'una banda, els ordes de Terra Santa cedeixen a ell el regne, el poder i els drets sobre l'Aragó, alhora que ell es presenta com a successor del rei d'Alfons el Bataller, o quan, d'altra banda, gairebé es casa amb una infanta pamplonesa l'any 1149. I cal afegir a això que observem que el comte és considerat sobirà aragonès en dos dels tres documents generats pel rei Ramir durant el seu retir, mentre que la seva filla no apareix esmentada en cap.¹²⁰

A tall d'exemple, el 1144, un document de donació d'una capella ubicada a Borja, que Ramir fa al monestir de San Juan de la Peña per a la redempció de la seva ànima, és datat de la manera següent:

Facta karta in. E^a. M^a. C^a. LXXX^a. II^a. VI id[us] marcii, in monasterio S[an]c[t]i i Ioh[an]is de Pinna. Regnante Ranimiro rege et genero ei[us] Remon Belenguer comite Barcinonensi. et p[ri]ncipe Aragonensiu[m]. in Aragone. et in Suprarbi et in Ripacorza atq[ue] in Cesaragusta.¹²¹

El mateix succeeix el 1154 (quatre anys després de la boda), quan un document signat per Ramir a San Úrbez és datat així:

Facta carta era M^a. C^a. LXXXX^a. II^a., comes Barchinonensis R[aimundus] B[erengarius] in Aragone et in Superarbi et in Ripacurza.¹²²

118. Per exemple, en diversos pergamins comtals de l'ACA: doc. 738 (any 1138), 787 (1141), 861 (1147), 900 (1150), 999 (1156), 1015 (1157) i 1085 (1161). Vegeu J. BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SAL-RACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal*, vols. III i IV.

119. Josep-David GARRIDO VALLS, *Ramon Berenguer IV*, p. 127-128.

120. Antonio UBIETO, *Documentos de Ramiro II*, doc. 120, 121 i 123. Ubieto també transcriu un document del 1153, però en aquest cas és una donació del prior de San Pedro el Viejo a un tercer, i no de Ramir II, si bé apareix en el text com a conseller del prior i cosignant del document. Antonio UBIETO, *Documentos de Ramiro II*, doc. 122.

121. AHN, Clero, San Juan de la Peña, carpeta 714, doc. 5.

122. Seguim la transcripció d'Antonio UBIETO, *Documentos de Ramiro II*, doc. 123, p. 149-150.

Finalment, entre l'agost i l'octubre del 1162 —ja mort el comte i, per tant, en un moment crucial de legitimació del successor—, el menor Alfons I el Cast, de l'Aragó estant, es presenta en els documents com a Alfons, rei dels aragonesos, fill de Ramon, comte dels barcelonins i príncep dels aragonesos.¹²³ La mateixa al·lusió al difunt comte té lloc a l'agost del 1164, després de l'abdicació de la seva mare, en un document en què confirma els furs d'Osca atorgats per «rex Petrus, et rex Adefonsus, et rex Ranimirus et Raimundus, comes pater meus»,¹²⁴ on queda palesat que era Ramon i no Peronella qui, com els reis precedents, feia actes de sobirania com ara atorgar furs.

3. CONCLUSIÓ

Arribats a aquest punt, només podem concloure que, sense menystenir en cap cas el respecte que mereixen les múltiples i abundoses aportacions d'Antonio Ubieto i de la resta d'autors revisionistes en altres temàtiques històriques i humanístiques que no tenen a veure amb la matèria de l'article, tant la teoria de la creació de la Corona d'Aragó mitjançant el *casamiento en casa* com la teoria de la renúncia de Ramon Berenguer IV al seu llinatge barceloní són acientífiques. Com hem contrastat, ambdues es fonamenten en anacronismes i errors diversos, tergiversacions documentals, contradiccions diverses, hipòtesis no demostrades exposades com a veritats fefaents, etcètera, que fa l'efecte que no poden sinó respondre a l'objectiu prefixat d'atiar una picabaralla de contraidentitats dels segles xx i xxi, que no tenen res a veure amb la realitat històrica medieval i que reforcen tesis com les següents:

- 1) En comptes d'establir-se un règim d'igualtat, el comtat de Barcelona i, posteriorment, Catalunya se sotmeteren o s'integraren (depenent de l'autor) a l'Aragó.
- 2) Ni Ramon Berenguer IV ni cap dinastia de llinatge català mai no van regnar sobre l'Aragó ni sobre la resta de dominis de la Corona d'Aragó.
- 3) Les armes dels quatre pals i la senyera tenen un origen exclusivament aragonès.

Finalment, volem deixar palès que aquest text no ha estat pas escrit amb la voluntat d'excitar la picabaralla esmentada, sinó per l'estima que sentim per l'ofici d'historiador, així com pels pobles català i aragonès i la seva història. Per això voldríem citar i fer nostres les paraules del professor Josep Serrano Daura en relació amb el menyspreu envers la història de Catalunya i, de retruc, la d'Aragó:

123. Ana-Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II rey de Aragón, conde de Barcelona y marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1995, p. 33-35 i 38-39.

124. Ana-Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II rey de Aragón*, p. 56-57.

Aragón tiene su propia identidad nacional, sus instituciones y sus derechos propios, y no es necesario ni creo acertado pretender reivindicarlos y hasta «descubrirlos» por la vía justamente de inventar su supuesta e irreal superioridad en este caso respecto de Catalunya. El recurso que algunos autores aragoneses, por lo demás de prestigio reconocido, utilizan en este tema no hace más que poner en evidencia una cierta frustración que tampoco tiene razón de ser o no debiera existir, pues nadie puede negar el importante papel desempeñado por el Reino de Aragón a lo largo de nuestra historia.¹²⁵

125. Josep SERRANO, «El principado de Catalunya», p. 929-930.